

Munkiana

nr. 70

2021

24. årgang

Kaj Munk Selskabet

Bestyrelse:

Formand:

Christian Grund Sørensen, Hovhedevej 16a, Hovheden, 9530 Støvring
tlf. 23 11 81 62 mail: cgs@km.dk

Næstformand og kasserer:

Peter Øhrstrøm, Stokrosevej 5, 9380 Vestbjerg,
tlf. 98 29 70 61, E-mail: poe@hum.aau.dk

Anne Marie Munk Sørensen, Peter Fabers Vej 15, St. Tv., 8210 Århus V
tlf. 42 77 51 24, E-mail: annemariamunk@hotmail.com

Ricardt Riis, Carit Etlars Vej 25, 8700 Horsens,
tlf. 75 62 54 28, E-mail: rriis@mail1.stofanet.dk

Jon Høgh, Tim Kirkevej 37, 6980 Tim,
tlf. 97 33 34 49 , E-mail: fam.hogh@post.tele.dk

Hjemmeside: www.munkiana.dk

Redaktion: Jon Høgh,

Redaktør for forskningsartikler i tidsskriftet: Mogens Pahuus.

Grafisk produktion: meller.dk

Cover: Suzanne Eide Knudsen.

Forsidebillede: Omslag af 'Kaj Munk: Krigens Prædikener. 1940 - 1944'.
Redigeret af Christian Grund Sørensen og Peter Øhrstrøm.

Munkiana udgives i samarbejde med Kaj Munk Forskningscentret ved Aalborg Universitet,
www.kajmunk.hum.aau.dk

Kommende Munkiana: Munkiana udkommer fast to gange årligt, forår og efterår.

Deadline for indsendelse af artikler, man ønsker optaget i tidsskriftet, er 1. april og 1. oktober. Lejlighedsvis vil temanumre og særnumre supplere de to faste numre.

Artikler indsendes til redaktør **Jon Høgh: fam.hogh@post.tele.dk**

Forskningsartikler i Munkiana

Artikler, der ønskes optaget som forskningsartikler, vil blive underkastet fagfællebedømmelse (peer review) efter den standard, som traditionelt gælder i det internationale forskningsmiljø, således som det er beskrevet på Forskningsministeriets web-site. Artikler, der er optaget i Munkiana på denne måde, bliver specielt markeret som forskningsartikler.

Professor emeritus Mogens Pahuus, Aalborg Universitet, har redaktionsansvaret for forskningsartiklerne i Munkiana – herunder for ledelsen af review-processen.

Indholdsfortegnelse

Jon Høgh: Munkiana nr. 70	4
Jens Kristian Lings: Munkiana	6
Jon Høgh: Kaj Munk og Nis Petersen	10
Kaj Munk: Kongen	25
<hr/>	
Nekrolog	
Peter Øhrstrøm: Bjarne Nielsen Brovst (1947 - 2021)	26
<hr/>	
Anmeldelse	
Jon Høgh: Kaj Munk: 'Krigens Prædikener. 1940 - 1944'	27
<hr/>	
Forskningsartikler	
Jes Lynning Harfeld, Jette Vibeke Damsgaard Madsen og Peter Øhrstrøm: Jagten på Jægermesteren	30
Jette Vibeke Damsgaard Madsen: Et varmt, men ikke varigt venskab - venskabet mellem Munk og Rørdam	36
Knud Erik Andersen: Kaj Munk og Sverige	52
<hr/>	
Ricardt Riis: Generalforsamling den 11. oktober 2021 i Kaj Munks Præstegård	63

Munkiana nr. 70

Af Jon Høgh

Engang for nu længe siden så jeg på tilbørlig afstand, at Jens Kristian Lings stod alene ved Kaj Munks grav på Vedersø Kirkegård. Det var efter en højtideligholdelse ved graven.

Jeg bemærkede, at Lings stod med andægtigt bøjet hoved og med hatten i hånden. Jeg tænkte, mens han stod der, sådan, nærmest i stille både ensom majestæt og andagt, at ingen andre end netop han ville have kunnet oprette Kaj Munk Selskabet og med det udsende de første mange, mange udgaver af Munkiana, som han redigerede.

Med denne udgave runder vi de første 70. Af alle dem har Lings, og det er ganske imponerende, redigeret halvdelen!

I forbindelse med udsendelsen af dette nummer, 70, bad jeg Jens Kristian Lings om, med sin historik og sit kritiske og stærke blik, at fokusere på Selskabet og Munkiana i de mange år, der er gået, siden han for sidste gang rejste sig fra formands- og redaktørstolen. Derom har han skrevet artiklen, 'Munkiana'.

I artiklen 'Kaj Munk og Nis Petersen' er der i dens indledning gjort rede for såvel dens tilblivelse som en fortsættelse af den i en senere udgave af Munkiana.

I 1958, ikke længe før, at Kaj Munk kunne være fyldt 60 år, udsendte hans studiekammerat, dr.theol. Niels Nøjgaard, bogen 'Aldrig spørge, om det nytter'.

Den bog indeholder artikler, artikelafsnit, breve og digte af selvbiografisk stof, som uden fru Lise Munks indvilgelse og Nøjgaards mellemkomst, aldrig ville være

blevet kendt for offentligheden. Bogen indeholder denne før Forordet med Munks håndskrift indføjede hilsen: 'Vedersø Pgd. 9/4 1935. Kære Jægermester, aldrig, aldrig, aldrig spørge, om det nytter, bare, om det er sandt. Venlig Hilsen. Deres hengivne Kaj Munk.

I 1940 udsendte Poul Carit Andersens Forlag en lille billedbog med 20 sort-hvidfotos, 'Christian X. Konge af Danmark' med indledning af Kaj Munk.

Udgivelsen skal nok ses som en hyldest til kongen i anledning af, at han i 1940 fyldte 70 år. Men Kaj Munk undlader ikke i indledningen at nævne, at det var faldet i Christian X's lod at være Danmarks konge, både da folket oplevede de største lykkestunder, underforstået Genforeningen i 1920, og den dybeste sorg, der ikke kan være andet end den tyske besættelse af Danmark, der fandt sted også i 1940. Bogen bliver dermed også en appel til det danske folk om at stå bag kongen i en svær tid. Kaj Munks indledning bringes i dette nummer af Munkiana.

Hvem var Jægermesteren? Det spørgsmål har altid verseret blandt Kaj Munk-kendere. Nu har forskerne, Jens Lynning Harfeld, Jette Vibeke Damsgaard Madssen og Peter Øhrstrøm løst gåden.

Derom i deres forskningsartikel med den snedige titel 'Jagten på Jægermesteren'.

Kaj Munk og den store danske national-konservative digter Valdemar Rørdam var, trods stor aldersforskel, gode venner i en lang årrække. Rørdams digt 'Sorgløst kan vi ej synge dit navn, Danmark!' fra 1908 har betaget Munk. Det har også hans berømteste digt fra 1917 'Danmark i tusind år', der længe kandiderede til at

blive Danmarks nye nationalsang. Historien bag venskabet opståen og dets senere afbrydelse har Jette Vibeke Damsgaard Madsen levende beskrevet i forskningsartiklen 'Et varmt, men ikke varigt venskab – venskabet mellem Munk og Rørdam'.

Forfatteren Knud Erik Andersens artikel 'Kaj Munk og Sverige' fokuse-

rer på, hvordan Kaj Munk under krigen optrådte i den svenske presse, dels som den personlighed, der blev skrevet om og dels som den journalist, der selv skrev. Spørgsmålet er interessant at få belyst, fordi Sverige indtog en neutral rolle under krigen i modsætning til Norge, hvor Munk var næsten fraværende i aviserne.

Kontingent! Kontingent! Kontingent!

Kontingentet for medlemskab af Kaj Munk Selskabet 2022 er 200 kr. (incl. abonnement på Munkiana). Biblioteker og organisationer kan tegne abonnement på Munkiana for 200 kr.

Indbetaling kan ske:

- * via netbank til Lån & Spar Bank reg. nr. 0400, konto nr. 4011 7927 88.
- * fra udlandet til Lån & Spar Bank via IBAN-nr.: DK04 0400 4011 7927 88 (BIC-kode: LOSADKKK).

Husk at skrive navn og adresse i meddelelse til modtager.

Kontingentet forfalder til betaling senest d. 13. januar, Kaj Munks fødselsdag.

Adresseændringer, oprettelse af medlemskab og udmelding af Kaj Munk Selskabet, bestilling af ekstranumre af Munkiana sker ved henvendelse til Jon Høgh.

Hvis du ikke allerede er medlem af Kaj Munk Selskabet, er du velkommen til at blive det!

Kaj Munk Selskabet har CVR-nr. 30862392 og P-nr. 1013643241.

Ungdomsmedlemskab:

For 30 kr. pr. år kan unge være medlemmer af Kaj Munk Selskabet og kan få Munkiana i digital form. Ungdomsmedlemmerne har stemmeret fra det fyldte 18 år.

Munkiana

*Af Jens Kristian Lings
Stifter af Kaj Munk Selskabet og
mangeårig redaktør af Munkiana*

Ja, det er nogle dage siden, jeg udgav Munkiana (1), og nu hedder det altså nr. 70.

Overordnet ønskede jeg i sin tid, at Munkiana skulle forny interessen for Kaj Munks skuespilproduktion, så den måtte få en opblomstring på scener, på filmlærreder og i bøger, og at en sådan renæssance måtte skubbe den stadigt voksende forskningsdyng af udlægninger af hans små politiske hjernespinderier helt om i baggrunden, så hans kunstneriske eftermæle i Danmark kunne blive tildelt en langt større retfærdighed, end det hidtil havde fået.

Det er nu 24 år siden, at Kaj Munk Selskabet blev stiftet. Og selv om jeg stod af som formand efter 10 år, var jeg dog i de år redaktør af Munkianas første 35 numre. De kan alle findes på internettet, men flere steder i en ubehjælpelig form. En eller anden har tilladt sig at redigere i gengivelserne ved at indsætte en indholdsfortegnelse, at skrive små henvisninger og at fjerne alle fotos, så numrene mange steder nu fremtræder i en primitiv og kedsommelig form. Hvorfor må mine 35 numre ikke fremtræde som nøjagtige kopier af de originale, ligesom alle de efterfølgende numre gør det?

Det er vel ikke utænkeligt, at en forsker engang ønsker at læse de mange artikler, jeg f.eks. skrev i min kamp for Vedersø Præstegaards bevarelse?

Jeg ser hen til, at Munkianas første 35

numre kommer til at fremstå på internettet som perfekte kopier.

Prægning

Ved min afgang som formand og redaktør var jeg helt med på, at der ville komme nye linjer, og at det folkelige præg ville vige for det mere akademiske. Men selv om den nuværende redaktør, Jon Høgh, gør sig store og udmærkede anstrengelser for at skabe interesse for bladet, er det en kendsgerning, at Kaj Munk Selskabet har mistet rigtig mange medlemmer siden min afgang. Og hvorfor nu det?

Langt de fleste af medlemmerne i min formandstid ønskede ikke blot at læse, hvad andre tænkte om dette og hint af Kaj Munk, men også at være sammen om Kaj Munks særdeles interessante forfatterskab, og til det formål var vore Kaj Munk-seminarer velegnede og godt søgte. De varede som regel 3 dage (og nætter). Men en seminarform på f.eks. kun 5 timer med 4-5 foredrag af forskellige forskere søges formodentlig kun af forskere.

Dramamanden

Jeg holder af at kalde Kaj Munk ”DRAMAMANDEN”, fordi der altid var røre omkring ham. Han var en vidt favnende dramatiker og en usædvanlig personlighed.

I modsætning til mange forskere, der anser Kaj Munk for at være Kaj Munk, uanset hvad han skriver, har jeg altid skelnet mellem dramatikeren Kaj Munk, nemlig en kunstner, der skaber levende mennesker i en fiktiv verden, og en hjernespinder, et menneske, der skaber uro i det samfund, han selv lever i.

På Kaj Munks indre dramatiske scene har følelser som kærlighed og had, tro og tvivl og andre menneskelige egen-skaber koncentreret sig i bl.a. historiske personer helt tilbage fra det gamle testaments tid og op til hans egen. Med ham som sekretær i skabelsesprocesserne er vidt forskellige og særdeles spændende mennesketyper myldret frem på papir. Og ved skuespilleres hjælp er de sluttelig trådt frem på teatrenes skrå brædder som levende personer. Dette store, dramatiske skaberværk gjorde Kaj Munk kendt langt ud over landets grænser allerede i 1920-erne og 1930-erne.

Som hjernespinder kunne han ikke lade være med at blande sig i sin samtids debat med ofte særdeles provokerende synspunkter. Og en berømt mening lægger man jo altid mærke til. Kaj Munk provokerede især ved at skrive artikler i bladene og ved at tale og handle med en kraft, der blev drevet af spontanitet, lidenskab og en idealisme, som fik ham til at kæmpe kompromisløst for det, han anså for sandhed. At det så er hjernespinderens adfærd, efterkrigstiden med bagklogskabens projektør især har koncentreret sig om at belyse i detaljer, er bare trist.

En Idealist

For mig at se godtager alle forskere det vedtagne udsagn om, at opførelsen af ”En Idealist” i 1928 var en ”fiasko”. Og hvorfor gør de det? Det kan vel kun skyldes, at den tids anmeldere nedsablede forestillingen, for det er en kendsgerning, at skuespillerne var særdeles begejstrede for at spille stykket og ventede, at Kaj Munk ville få stor anerkendelse af det. Publikum var af samme overbevisning og gav opførelsen en vældig applaus. Alt

det kan man f.eks. læse om i Clara Pontoppidans ”Eet liv - mange liv” (bd. 3 s. 150-68).

Hvorfor har ingen af forskerne undersøgt de reelle årsager til betegnelsen ”fiasko” frem for refleksmæssigt at godtage denne karakteristisk? Er det, fordi de anser anmelderne for at være dygtige kollegaer, som man kun vil skade sit eget ry ved at gå imod?

At instruktøren havde valgt nogle gammeldags kulisser, og at stykket måske var lidt for langt, kan ikke alene være årsagerne til nedsablingen. Mon ikke forklaringen på ordet ”fiasko” snarere ligger i den replik, som skuespiller Johannes Poulsen gav Kaj Munk: ”De har to døds-synder for at vinde frem. De er præst. Og De har talent.”

Ordet ”præst” var absolut ingen ånds-betegnelse i Georg Brandes’ og Politikkens København, og det med talent hos en præst ovre fra det mørke Vestjylland kunne man ikke sådan umiddelbart acceptere, når man som f.eks. Svend Borberg selv var en anerkendt dramatiker. Man kan ligefrem fristes til at tro, at f.eks. Svend Borberg, hvis anmeldelse faktisk var modbydelig, havde haft møde med de øvrige anmeldere, inden de gik hjem og skrev.

Hjernespinderen

Indtil flere forskere hæfter sig i særdeleshed ved hjernespinderen Kaj Munk, idet de spørger sig selv om, hvad Kaj Munk har ment med dette og hint i et skuespil. Kort sagt vil jeg lidt firkantet sige, at han ikke har ment noget som helst. Han har bare skrevet det, fordi han var sekretær for en indre kraft, livsånden,

som kunstnere har fået ekstra af og derfor ikke kan lade være med at skabe. At Kaj Munk som redaktør og præst undertiden ændrer noget i sit kunstneriske manus, er en helt anden sag og ganske interessant at forsøge at påvise.

Jeg så gerne, at forskerne gik til angreb på de maltrakteringer af Kaj Munks tekster, som forskellige teaterinstruktører gang på gang tillader sig ved opførelser. Ja, de påstår endog i deres annonceringer, at skuespillet er Kaj Munks. Jeg føler mig overbevist om, at Kaj Munk ville have nedlagt forbud mod f.eks. et par teatres opførelser af ”Ordet”.

Sådan noget som Odense Teaters opførelse af ”Pastor Munk” af Vilhelm Topsøe i 1998, burde være forbudt. Men alt lægges i dag ind under betegnelsen ”den kunstneriske frihed”. Det er yderst sjældent, der sættes spørgsmålstejn ved, om det fremførte har noget med kunst at gøre.

Jeg kørte til Odense for at se ”Pastor Munk” og blev rystet. Da jeg kom hjem, skrev jeg straks en anmeldelse i Fyens Stiftstidende, ”Meningsløst teater”. Den er gengivet i Munkiana (3). I stykket lader Vilhelm Topsøe Karen Blixen foreslå Kaj Munk, at han skal søge at blive martyr. Han opsøger da Werner Best og anmoder ham om at blive henrettet. Måske var det min kritik, der fik Odense Teater til at tage stykket af plakaten?

13 år senere fik jeg en enorm skuffelse, idet Vilhelm Topsøe i 2011 henvendte sig til Munkianas daværende redaktion og fik stykket udgivet som et særnummer af Munkiana (nr. 47). Det rystede mig, at Vilhelm Topsøe skulle få en så stor aner-

kendelse i mit gamle blad. Jeg følte det næsten som at få en dolk i ryggen.

Jeg ser gerne, at Munkiana blander sig langt skarper i teatrenes Kaj Munk-opførelser, frem for af og til at bringe mere eller mindre ligegyldige forskernusserier om f.eks. et par af Kaj Munks ukorrekte ungdomssympatier i 1930’erne, og at bringe meningsløst teater om Kaj Munk, som var dramamand og i særdeleshed en stor dramatiker. Det er som dramatiker han lever i udlandet, og sådan burde han så afgjort også leve i Danmark.

Idealer

Kaj Munks modstandskamp var fra først til sidst af åndelig idealistisk art. Han kunne under ingen omstændigheder acceptere, at æren og sandheden blev ofret på den pragmatiske og bekvemme samarbejds politikens alter.

Det materialistiske livssyn, hvori man med løgn søgte at erstatte det, der for ham var ufravigelig sandhed, var hans dødsfjende. Han satte lighedstegn mellem Mammon og Fanden.

Og som han troede fuldt og fast på Guds eksistens, troede han også på Djævelens. Ja, han udtrykte det engang sådan: ”Det er stor skade, at denne person er blevet afskaffet. Eller rettere, det er et af de slående beviser for hans geni, at han har fået afskaffet sig selv. Det er en fin taktisk manøvre at være afdød. Hvem tager sig i agt for en, der ikke er til?” (Saa fast en Borg s. 211).

Skabelse

I Bibelen står der: ”Gud skabte Adam af agerjordens muld.” Vi kan alle lave en mand af muld og kalde ham Adam. Men

den følgende sætning kan kun en virkelig kunstner realisere: ”Og blæste ham livsånde gennem næseborene, så han blev et levende væsen.”

Nogle skabninger har fået så megen livsånde indblæst, at de selv kan skabe og ikke kan lade være med at gøre det. Kaj Munk havde fået et ordentligt pust.

Fremtid

Må Munkiana leve videre i mange år som et organ, der glæder os alle ved at fokusere på de utallige og spændende facetter om menneskelivet, som Kaj Munks dramatiske værker rummer, facetter, der er fyldt med livsånde, som fra tekst, scene eller filmlærred glider ind i os og der skaber noget nyt, som gør vore liv rigere på skønhed, kærlighed og ånd.

Foto: Mydtskov. Kaj Munk på teatret. En teaterbilledbog ved Harald Mogensen 1953.

Kaj Munk og Nis Petersen

Af Jon Høgh

Denne artikel tager ikke læserne med på en indgående rejse i de to digterfætre, Kaj Munks og Nis Petersens forfatterskaber, for at finde væsentlige ligheder og forskelle i deres store produktioner.

Det vil en artikel i en kommende udgave af Munkiana til gengæld råde bod på! I det følgende biograferes Kaj Munk og Nis Petersen, men sådan at Petersen fylder mere end Munk, hvis liv og virke for en stor del allerede er kendt af Kaj Munk Selskabets medlemmer.

De to digtere under opvækst

På rundvisninger i Kaj Munks Præstegård i Vedersø er jeg ofte blevet stillet over for spørgsmålet om digterfætrene Kaj Munk og Nis Petersens indbyrdes forhold, efter at jeg i foredragssalen har peget på en blyantstegning af en frugtskål med frugter både i dens skål og omkring dens fod.

Tegningen er fremstillet af digternes farmor, Emma Leininger, da hun var 13 $\frac{3}{4}$ år gammel. Munk værnede med stor plii om tegningen, som han havde hængende på en væg i sit arbejdsværelse i præstegården. Han betragtede tegningen som et kunstværk, og han var, i kraft af den, af den overbevisning, at de kunstneriske færdigheder i den Petersenske familie stammede fra hende.

Kaj Munk og Nis Petersen var ikke billedlige kunstnere, men det var Nis Petersens bror, maleren og billedhuggeren Carl Viggo Garm, så det må være ham, der står i særlig gæld til farmoderen.

Nis Petersen og Kaj Munk er født i henholdsvis 1897 og 1898. Nis Petersen, og

Kaj Munks og Nis Petersens farmor, Emma Leininger.
Danske Digtere i det 20. århundrede. 1965.

hans tvillingsøster Emma, den 22. januar, Kaj Munk den 13. januar. Deres fædre var brødre, og de ernærede sig i samme fag, Knud Petersen var garvermester i Vamdrup i Sønderjylland, hvor Nis Petersen kom til verden, Carl Immanuel Petersen i Maribo på Lolland, hvor Kaj Munk fødtes.

De to brødre Petersen havde urolige og oplevelseshungrende sind, den unge Knud Petersen rejste således som svend igennem Europa til Spanien; Carl Immanuel Petersen brød også i sin ungdom op fra Danmark og drog så langt bort som til Australien. Begge kom dog så betids hjem, at de nåede at etablere sig i deres fag. Brødrene og deres hustruer afgik alle ved døden i ung alder.

Nis Petersen blev forældreløs otte år gammel i 1906, da Knud Petersen døde,

Kaj Munk var fem år, da den længstlevende af hans forældre, der var hans mor, Ane Mathilde, bukkede under for tuberkulose i 1903. Den sidste del af sit liv, fra 1898, var Knud Petersen indlagt på sindssygeanstalten i Saksøbing, og efter hans indlæggelse flyttede moderen, Karen Kristine, med sin børneflokk på tre til sine forældre, et ældre lærerpar i Herning, hvor hun håbede, at børnene kunne opholde sig, mens hun uddannede sig til tandtekniker.

Hendes drømme kom imidlertid slet ikke til at gå i opfyldelse, idet hun, meget kort tid efter at være ankommet, døde af blodforgiftning kun 26 år gammel i 1899. Ikke længe efter døde også hendes far, børnenes morfar; tilbage stod gamle bedste, Marie Nissen, der just var blevet bestyrer af Herning KFUK-hjem på Nygade 14, med nu tre små børnebørn at tage sig af, efter at hun havde sendt sine egne syv børn ud i verden.

Bedstemor, Marie Nissen, blev digteren Nis Petersens plejemor. Kaj Munks plejemor hed også Marie. Hun var kusine til Ane Mathilde. Hun og hendes mand, parcellist Peter Munk, havde, da Kaj Munk, som dengang bar efternavnet Petersen, rykkede ind hos dem i 1903, levet i barnløst ægteskab i 12 år i Opagerskov omkring 15 km sydvest for Maribo.

At Kaj efter moderens død fik sit barndomshjem hos dem, skyldes, at Marie havde lovet Ane Mathilde, da det stod hende klart, hvilken vej det ville gå med hende, at tage drengen til sig, fordi Ane Mathilde gerne ville, at han måtte komme et sted, hvor han ikke ville blive stillet i skyggen af andre børn.

Ved plejemødrene fik de to fætre en opdragelse, der bundede meget dybt i den

Mindeplade for Nis Petersen i Nis Petersens Lund i Herning, hvor hans barndomshjem havde ligget på daværende Nygade 14.

Foto: Lis Høgh.

NIS PETERSENS LUND

NIS PETERSEN, DIGTER 1897-1943
OPVOKSET I KFUK'S PIGEHEJM,
SOM LÅ PÅ DETTE STED. SKREV NOGLE
AF SINE BETYDELIGSTE VÆRKER I
HERNING, BLANDT ANDET HOVEDVÆRKET
SANDALMAGERNES GADE.

RIGERE BARNDOM END MIN HAR
INGEN HAFT.

CITAT FRA NOVELLEN:
DE LÆNGST FORSVUNDNE DAGE

kristne tro. Men der var en meget væsentlig forskel på opdragerinderne.

Marie Nissen var en mild kvinde, en mild bedstemor, der allermest i kærlighed, men bestemt også i store mængder omsorg, kunne tage sig af barnebarnet Nis og hans søskende. Det kunne hun, fordi

hun ved det meget nære slægtsbånd som børnenes bedstemor har følt, at hendes børnebørn med et var blevet hendes egne. Anderledes forholdt det sig med Kaj Munks plejemor i husmandsstedet i Opa-gerskov. Marie Munk var ikke nogen mild kvinde. Det var ikke hende, men Peter Munk, der ønskede at optage dren-gen i deres hjem. At hun gik med til det, skyldes kun, at hun, det viljestærke pligt-menneske, ikke ville svigte Ane Mathilde og det løfte, hun havde givet hende. Det var en stor sorg for Marie Munk, at hun ikke havde båret Kaj under sit hjerte og selv født ham. Derfor var hun ikke i stand til at vise ham moderlig kærlighed, men til gengæld rigelige mængder omsorg. Sådan var det, fordi slægtsbåndet var af andet og tyndere stof.

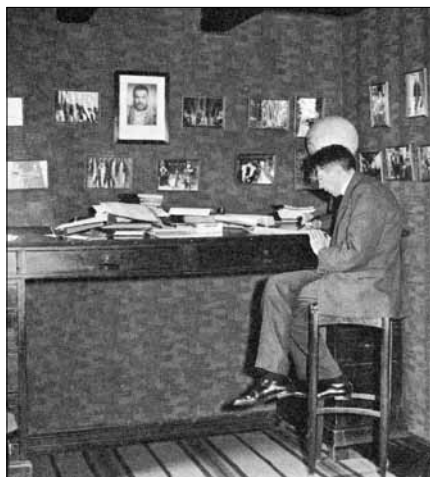
Der er nu i korte træk fortalt om de to fætres opvækstforhold, der i mangt og meget ligner hinanden.

Emma Leiningers to børnebørn, Nis Pe-tersen og Kaj Munk, blev to af Danmarks største digtere. Nis Petersen gjorde sig stærkest gældende som lyriker og roman- og novelleforfatter. Kaj Munk blev vort lands store dramatiker, der, som fætterten, også forstod at gøre sig inden for jour-nalistikken. Lyriker, af samme høje karat som Nis Petersen, var han ikke.

Kaj Munk

Efter endt skolegang hos Martinus Wested i Vejleby Skole og hos kapellan Oscar Geismar i Brandstrup Præstegaard kom Munk på den private realskole i Ma-ribo, hvor han tog realeksamen i 1914.

Hans vej gik derefter omkring Nykø-bing Falster Katedralskole; efter tre års ikke særligt lykkeligt ophold her blev han student i 1917. I de tidlige morgentimer,

Kaj Munk arbejder ved sit store skrivebord på arbejdsværelset 'Stærkassen' i Vedersø Præste-gård. På væggene hænger billeder fra opførelse af nogle af hans skuespil.
Danske Digtere i det 20. århundrede. 1965.

før undervisningen begyndte, skrev han i klasseværelset, også i 1917, skuespillet 'Pilatus'.

Efter studentereksamen lod han sig ind-skrive ved Det Teologiske Fakultet på Københavns Universitet. Indtil foråret 1921 boede han hos 'studentermor' Anna Pedersen i Larslejstræde. Her skrev han i 1919 det politiske drama 'Operationen'. Fra 1921 og indtil den teologiske embeds-eksamen var bestået i 1924, boede han på studenterkollegiet Regensen, hvor han skrev det bibelske drama 'Samson', men som klokker på Regensen i tiden septem-ber 1922 til marts 1923, skrev han til en Regensfest også 'S'mænd et Offer' og til Regensens rusgilde i '22 'Rub og Stub', se-nere samme år 'Tredje Krønikers Bog', re-gensrevyen 'En Thranum gør ingen Som-mer' og endelig 'Kantate ved Regensens Rusgilde Sold' den 4. december 1922.

Under eksamenslæsning til den teologiske embedseksamen skrev han de første otte akter af det store bibelske drama om Kong Herodes Den Store, 'En Idealist', som han i 1924 færdiggjorde i Vedersø Præstegaard og indsendte til Det Kgl. Teater.

Efter nogen turbulens blev det antaget til opførelse i 1928, hvor det af teateranmelderne fik en meget hård medfart.

I forbindelse med denne første offentliggørelse af Kaj Munks digternavn henvendte Nis Petersen sig, efter mit skøn for første gang, i et brev til Kaj Munk, ikke for, til trods de lemlæstende anmeldelser, alligevel at ønske Munk til lykke, heller ikke for at kommentere 'En Idealist', for han havde ikke set dramaet. (Nis Petersen boede på det tidspunkt hos sin søster og svoger i Viborg). Henvendelsen skyldtes udelukkende familiebåndet, som Nis Petersen var blevet oplyst om af sin tvillingsøster, Emma, der er opkaldt efter sin og digterfætrene kunstnerisk begavede farmor.

Nis Petersen har dengang ikke vidst noget om fætter Kajs eksistens; det ses stærkest af brevs indhold, men også af dets formelle indledende ord, hvor han ikke skriver Kære Kaj, men, uden at vide, hvordan det munkske efternavn staves, formulerer sig således: *Hr. pastor Munck, Vedersø*. I Des-form fortsætter han i en humoristisk stil, som har tiltalt Munk, fordi den stil også var hans: *Min søster påstår, at De er hendes fætter*. Han beder Munk kigge indenfor, når han er på de kanter, dvs. i Viborg, hvor Nis Petersen opholdt sig hos søsteren. Brevet slutter således: *Deres (påståede) fætter Nis Petersen*.

I 1925 skrev Kaj Munk 'Ordet' efter Nationalscenens censor, professor Hans Brix' anmodning om at skrive et skue-

spil, der tager bønder alvorligt. Der var flere inspirationskilder til dette stykke, der er blevet Munks kendteste drama.

Den væsentligste er den unge vedersøkvinde, Marie Sands død i barselsseng i oktober det samme år. Skuespillet blev antaget af Det Kgl. Teater, men det kom aldrig på repertoire. Munk hengemte derefter stykket i en skrivebordsskuffe, indtil han atter fremdrog det i 1932, hvor han omarbejdede det og indleverede det til Betty Nansen Teatret på Frederiksberg, hvor det med stor succes fik premiere den 2. september.

Af sine i alt 69 skuespil holdt Munk mest af det selvbiografiske stykke 'Kærlighed', som han skrev i 1926, hvor han var forelsket i købmand Niels Skyttes kone, Hilde. Herom skrev han en lang række breve til sin ven og studiekammerat, Niels Nøjgaard, som Nøjgaards søn, Morten Nøjgaard under titlen 'Af et overfladisk gejstligt Menneskes Papirer' udgav i 2001.

En dramatiker skriver replikker, og ved sammenligning af brevenes og dramaets replikker er det indlysende, at Munks forelskelse, som han ikke indviede hverken Hilde eller Niels Skytte i, danner grundlaget for 'Kærlighed', hvor sognepræst i Sanddal, Ejnar Kargo har et forhold til sognerådsformand Anton Thomsens kone, Ingeborg. Det er bemærkelsesværdigt, at Kargo er en ikke-troende præst. Kaj Munk var troende, men han var også sommetider tvivler. Han har udtrykt det således: 'Måske er det løgn alt sammen, men så er det i det mindste en god løgn.'

Kaj Munk mødte sin kommende hustru, Lise Jørgensen, i begyndelsen 1928, hvor han i forsamlingshuset instruerede ungdomsforeningens dilettantstykke, Chr. Hostrups 'Soldaterløjer', hvor Lise spil-

Lise og Kaj Munk i radiostudiet, hvor Munk interviewes af Sigfred Thomsen, som desværre er blevet fraklippet.
Danske Digtere i det 20. århundrede. 1965.

lede den centrale rolle som frk. Lange. De giftede sig i 1929, og sammen fik de 15 lykkelige år og fem børn.

I 1931 fik Kaj Munk sit gennembrud med 'Cant', et skuespil om Henry 8., der var konge i England 1509-47, og Anne Boleyn. Skuespillet blev straks antaget af Det Kgl. Teater. Samme år blev han fast medarbejder ved Jyllands Posten, hvor han selv valgte, hvad han ville skrive om. Det blev bl.a. til adskillige politiske artikler, hvor han i en række år hyldede diktaturet og de gemene og menneskeforagtede diktatorer Adolf Hitler og Benito Mussolini. Stærkest kommer dét til udtryk i en række rejsebrev, som han

tilsendte avisen fra sin og sin hustrus rejse gennem Europa til Palæstina i 1934. Rejseartiklerne udgav han efter sin hjemkomst i bogen 'Vedersø-Jerusalem Retur'. En række digte fra rejsen blev offentliggjort i Berlingske Tidende. Også dem udsendte han i bogform i den lille digtsamling 'Os bærer den himmelske Glæde'.

På Jyllands Posten og National Tidende skrev Munk i årene 1936-38 omkring 80 lystige jagtbrev, der indeholder vidunderlige naturbeskrivelser og oplevelser på jagtrevirerne sammen med gode jagtkammerater, hvoraf han især værdsatte den fattige husmand og fisker, Johan Kjærgaard, der boede helt ude i Klitten, i Havbjergene, og som derfor aldrig i lokalsamfundet hed andet end Johan fra æ Havbjerge, der også er titlen på en mindeartikel, som Munk i 1936 lod optage i jagtbogen 'Liv og glade Dage', der indeholder 15 af de avisoffentliggjorte jagtartikler.

Efterhånden som '30-årtiet gik og nærmede sig sin afslutning, indså Kaj Munk, navnlig ved at iagttage jødernes forfærdelige situation, at diktaturene i Europa var infernalske. Hans ændrede holdning til, hvad der skete, affødte først skuespillet 'Han sidder ved Smeltediglen', 1938, og 'Niels Ebbesen', 1942. Disse to skuespil er henholdsvis et forsvar for jøderne og en hyldelse til modstandsbevægelsen – temaer, som Munk ikke veg fra i sine prædikener og journalistiske arbejder efter den tyske besættelse af Danmark i 1940 og frem til mordet i 1944.

Nis Petersen

Nis Petersen var på adskillige områder Kaj Munks diametrale modsætning.

Han var i sin gang på jord en pralende og frembrusende lystløgner, der gjorde, at det var svært at fatte tillid til ham. Men selv troede han på det, som han godt vidste, var usandt i hans livsførelse. Han satte gerne den trofasthed over styr, som alligevel, i hans allernærmeste kredse, vistes ham.

Nis Petersen var et svagt menneske, der ikke besad karakterstyrke. Tidligt fik han smag for meget stærk alkohol, og i perioder drak han 'som en svamp' – en beskrivelse af sit overforbrug hentet fra ham selv. Det kostede mange penge at være på flasken, men når pungen var tom, og flasken var tømt til sidste dråbe, gik han ud på sine ensomme ture som vagabond, hvor han opnåede sin livet igennem eftertragtede følelse af at have fred. Men han frygtede også den tilstand mellem ædru og vågen, fordi han i den, netop i det korte sekund, dømte sig selv meget hårdt for at have svigtet alle dem, der havde troet på ham.

Ligesom Kaj Munk tog Nis Petersen realeksamen, dog i Herning, i 1914. Han valgte ikke gymnasiet og tog således ikke studentereksamen som fætter.

Nis Petersen ønskede at blive uddannet inden for førstvæsenet, men hans ønske kunne ikke opfyldes, fordi bedstemoderen ikke havde de fornødne midler.

I stedet for slog han, via en onkel, straks efter realeksamen og efter bestået latinprøve i Vejle, ind på apotekervejen, hvor han indledte sin gerning den 1. november 1914 på Løve Apotek i Nakskov. Han interesserede sig imidlertid ikke for farmacien, men han stod alligevel i lære i tre år indtil medhjælpereksamen, hvor han, lige før denne, brød af.

Men på officinet, hvor medicinen udle-

veredes, havde han truffet en sød og smuk defektrice, som han forelskede sig i. Han tilbad hende sandsynligvis kun på afstand, så da hans lyst til apotekergerningen efterhånden ebbede ud, mistede han også lysten for hende, og han glemte hende, men kun for en tid.

Allerede dengang, som helt ung, begyndte han at flakke rundt, da han, også i 1914, i kort tid optrådte som journalist ved det konservative blad, 'Herning Avis'. Journalistikken trak her i hans unge år meget i ham, så meget, at han i 1917 søgte og fik ansættelse ved Holbæk Amts Avis under redaktør Holger Ibsen, der ikke kun ophøjede ham som redaktionssekretær, men også lod ham indføre avisens moderne linje.

Nogle måneder efter at være kommet til Holbæk skriver Nis Petersen igen til den søde defektrice i Nakskov. Konvolutten var frankeret med argentinske frimærker, og stemplet fortalte, at brevet var afsendt fra Buenos Aires. Han fortalte defektricen om sit besværlige omflakkende liv, der var endt lykkeligt, fordi han havde truffet og forlovet sig med en dejlig kreolerinde, med mandelformede øjne, Carmen de Castagnier. Han hævdede, at hendes latter lød som en rislende kilde i en tyrkisk moské.

Men det var løgn og bedrag, Nis Petersen havde kun været i Herning og Holbæk og ikke i Buenos Aires. Professor Hans Brix hævder i sin store biografi om digteren, 'Nis Petersen. Liv og Digt', at han havde købt frimærkerne hos en stedlig frimærkehandler og så ladet en hjælper befordre brevet til apoteket.

Inger

Der må hurtigt været opstået et nært forhold mellem journalisten og redaktør Ibsen og fru Elisabeth, i hvis hjem han kom meget, fordi han, navnlig i begyndelsen, følte tryghed her.

Det var en pige, den første kvinde, der for alvor optræder i Nis Petersens liv, Ibsens niece, Inger, der var toldassistent og vikar i etaten i Holbæk i august 1919, som gav ham trygheden, efter at han havde mødt hende i redaktørhjemmet og forlovet sig med hende også i 1919.

Forbindelsen med Inger varede i første omgang kun i kort tid, sikkert fordi Nis Petersen ikke har kunnet leve op til sine løfter til hende, men sikkert også fordi Inger, og redaktørfamilien, indså, at han drak for meget.

I 1920 afskedigede Holger Ibsen ham. Det kom ikke som en overraskelse for Nis Petersen, han vidste godt, at den var gal fat med ham; han ville så gerne ændre sig og komme ud af sit voldsomt store alkoholforbrug, men han magtede det ikke, fordi hans trang langt oversteg hans karakterstyrke. Men han angrede ikke! For, som han sagde: -Den, som angrer, er to gange ulykkelig og to gange svag.

Men, sat ud af journalistbestillingen i Holbæk og uden indtægt til køb af faste og flydende næringsmidler, og med et blødende pigehjerte i bagagen, så det umiddelbart sort ud for ham. Det er muligt, at han allerede på det tidspunkt har overvejet at blive en landevejens færende svend, hvad han i 1932 påstod, at han altid havde villet være.

Har vandrestaven været hans håndgreb fra Holbæk, så ledte den ham dog endnu ikke ud på hans længste vagabondager. Den førte ham i stedet for til Viborg, hvor

Inger. Hun forelskede sig i Nis Petersen i hans tid i Holbæk. Hun var niece til redaktør Holger Ibsen
Danske Digtere i det 20. århundrede. 1965.

tvillingesøsteren Emma boede på St. Sct. Mikkelsgade 10 sammen med sin mand, skotøjsfabrikant Ernst Pilgaard.

Det må være ham, der har ladet svoger Nis vide, at 'Dansk Læder- og Skotøjstidende' søgte en medredaktør. Nis Petersen var interesseret i jobbet og indsendte den 19. august 1920 en ansøgning, der er fyldt af imaginære påstande. Han, der er født i 1897 og altså kun var 23 år på det tidspunkt, fortæller direktionen, at han er 26 år gammel, og at hans journalistiske virke har strakt sig over 8 år, hvoraf de 5 første var i Nord- og Mellemamerika. De sidste 2½ år havde han, hvad rigtigt er, været redaktionssekretær på Holbæk Amts Avis, men så lyver han igen, da han

hævder, at han pt. er skandinavisk korrespondent for en amerikansk bladsammenslutning, i hvilken egenskab han ville tage ophold i København i efteråret. De afgivne oplysninger vidner virkeligt om, at den 26-årige ansøger er vedholdende, rutineret og har erfaring. På grund af den storslåede karriere blev Nis Petersen nødt til at gøre sig tre år ældre, end han vitterligt var – det er vist aldrig hændt, at en ung dreng på 15 har krydset Atlanterhavet for at drive journalistisk virksomhed i Staterne.

På trods af eller måske snarere på grund af oplysningssvig fik Nis Petersen medredaktørjobbet på 'Dansk Læder- og Skotøjstidende'.

Men redaktørtiden var kun kortvarig, 15. september 1920 til 31. marts 1921. I de næste måneder vides intet om ham, men i sensommeren tog han på høstarbejde på Bornholm og senere i efteråret på sildefiskeri fra Esbjerg.

Derpå, fra februar 1922 og sikkert nogle måneder frem, levede Nis Petersen i sin største fornædrelses tid blandt hovedstadens sprittere, tiggere, bumser, lazaroner og hjemløse på et natteherberg indrettet i missionshuset Bethesda på Grønttorvet. Forinden, nytårsaften 1921-22, fik Nis Petersen Inger i sine tanker, og han skrev straks til hende. Og sandelig! I sin afgrunds allernederste dyb på Grønttorvet i København modtager han brev fra hende. Forbindelsen blev genoptaget, og udelukkende gennem brevvekslinger fik de talt ud med hinanden. "Samtaleformen" var brevformen, fordi Nis så kunne skrive, hvad han ikke kunne sige, betror Inger sin søster, Henny. Inger fortæller også, at Nis Petersen havde foreslået hende at søge om forflyttelse til København, hvor de så kunne gifte sig, og Inger

fortalte ham, at hun ville indrette et hjem med hygge og orden, begreber som for Nis Petersen var ganske ukendte.

De aftalte at mødes i påsken i Randers for hos Ingers søster og mand, Henny og Walter Aagaard, at planlægge brylluppet. Inger var lykkelig og glædede sig meget til atter at møde Nis, som hun ikke havde set i over 1½ år. Nis Petersen ankom, men mødet med ham blev en slem skuffelse for hende. Nis var tavs, mut og indelukket. Inger, der jo havde et arbejde at passe, rejste hjem til sit eget. Men hun så herefter ikke nogen mening med livet. Hun pådrog sig senere alvorlig sygdom og gennemgik mange svære operationer, før hun i 1931 døde af meningitis kun 39 år gammel.

Efter at hun efter mødet var rejst, forblev Nis Petersen i henvend fire måneder hos hendes søster og svoger, der fandt behag i at være sammen med ham. Han drak ikke og var aldrig beruset, mens han opholdt sig hos dem.

Da Nis Petersen ankom til Randers, medbragte han en digtsamling, som han i februar 1922 havde sendt til Gyldendal, men han forlangte den tilbage igen, da han ønskede at gennemse og udvide den. Digtsamlingen er kommet ham så tidligt i hænde fra forlaget, at han kunne have den med til Randers, tiltænkt Inger som en gave. Men så gik det, som det gjorde, ingen gave skulle uddeles, så det var oplagt bare at deponere den hos familien Aagaard.

Samlingen hedder 'For Tromme og Kastagnet' og blev først udgivet 10 år efter digterens død, 1953. Bl.a. digtet 'Lykkens Angst' er til den ulykkelige Inger:

*Det kan komme som en smerte
i min lykkes største under,
som et sug, der ikke bundes
i et ungt, forelsket hjerte.*

I 1922 og et stykke ind i 1923 vagabonderede Nis Petersen i Vest- og Nordjylland. Professor Hans Brix hævder i 'Nis Petersen. Liv og Digt', at 'han vil vandre noget af sig, vandre bort fra noget: det, der slider i hans indre, og over hvis oprindelse og årsag han grubler. Venneløs, frændeløs og ude af kontakt med mennesker.'

På sin vandring nåede han i 1922 Mariager og Hohøj, og ved Walter Aagaards hjælp fik han logi i det lille hus, som han kaldte en hytte, på toppen af bakken, hvor han har skrevet sine Hohøj-digte. Det allersmukkeste og til overflod lyriskmættede af dem er 'Forår ved Mariager Fjord', der indledes sådan:

*To gyldne sommerfugle fandt hinanden,
og otte gyldne vinger bar dem bort;
en lillebitte skovmus fandt en anden,
og de – nå ja, de fristedes af fanden,
og livet er så altfor, altfor kort.*

I en periode på halvandet år efter Hohøj, dvs. fra november 1922, eksisterer ingen oplysninger om, hvor Nis Petersen befandt sig. Måske var han heller ikke selv altid klar over det. Fra sommeren 1924 har han efter al sandsynlighed gået på valsen i Sverige, hvilket et brev, tilsyneladende afsendt fra Haparanda, til broderen kunne tyde på. Så opstår igen et tomrum, denne gang på mindst ½ år.

Men så, i efteråret 1925, er han at træffe i Helsingør, hvor han fik arbejde på et savværk og samme sted et kammer at bo i. Han, der nu var 28 år, var stolt af, at han

kunne indgå i og klare det fysisk hårde arbejde sammen med arbejdskammeraterne – og det også til stor tilfredshed for dem og ikke mindst for savværksejeren, der gav ham et godt skudsmål. På den tid var han rolig og afbalanceret; han drak ikke, og han havde sikkert i hvert fald for en kort periode, efter Brix' just anførte tese, fået noget vandret af sig. Det gav ham en indre ro, som satte ham i stand til at ordne nogle digte, indbefattet digtene fra Hohøj, i et udvalg, som han sendte til Gyldendal under titlen 'Nattens Pibere', som forlagets konsulent, digteren Ludvig Holstein, anbefalede til udgivelse.

Digtsamlingens nok kendteste digt er 'De små børns smil':

*Jeg samler på de små børns smil
de små børns lyse smil,
og brød man op mit hjertes skal
med bor, med dirk, med fil –
man fandt det den største samling smil,
som nogen tid er set.
man fandt det blide genskin af,
hvad tusind børn har let.*

I Helsingør mødte Nis Petersen en gift kvinde og mor til tre – Edith. Hendes mand havde bestilt et læs havegødning. Kusken, der bragte det, var Nis Petersen, så han har ikke udelukkende kun været savværksarbejder i det nordsjællandske. Han blev af Edith budt ind på en kop kaffe. Efter den dag kom han som ven meget i hjemmet. Han blev snart betaget af den smukke kvinde, der nød hans selskab og gerne lyttede til hans eventyrlige historier.

'Nattens Pibere' udkom i oktober 1926. Da havde digteren i en måneds tid boet hos tvillingesøsteren og hendes mand i Viborg. Han forblev her på Store Sct.

Mikkelsgade 10 i over 2½ år indtil foråret '29.

Kost og logi betalte han med undertiden hårdt arbejde på svogerens skotøjsfabrik. Hans værelse på førstesalen indrettede han efter sin manglende sans for hygge. Han ejede heller ikke noget at hygge op med, men om han havde, ville han alligevel kun have foretrukket det tarveligt nødtørfugste. Det samme gjorde Kaj Munk, da han indrettede et par stuer i præstegården med slidte genbrugsmøbler.

I begyndelsen af februar 1928 så søsteren, Emma Pilgaard, at denne fætter, der åbenbart var blevet sognepræst i Veder sø, omtaltes i avisen i forbindelse med et skuespil, som han havde fået opført på Det Kgl. Teater. Det fortalte hun sin bror, og han skrev til Munk. Det er allerede kendt.

Men Emma må også have lagt øre til Nis' mindre pæne ord om ham selv og fætter Kaj. Hans Brix vil vide, at Nis Petersen var blevet voldsomt selvansagende og dømte sig selv efter samme hårde målestok, som han dømte andre. Som nu med Kaj Munk – Brix hævder, at han ikke er misundelig på en gemen måde, men han overflytter blot sin egen situation til Munk, der nu både bliver sig selv og Nis Petersen, og 'hvad kommer der for poesi ud deraf?' spørger Brix, og han giver dette svar: 'Noget stort, langt større end Munks, men det er urealisabelt, og han spytter ad Munk og føler nag til sig selv.' Han græd ganske enkelt, så fornedret han var i sit selvsyn. Han græd den tåreløse gråd, som han har digtet mange smukke poesier om.

Gennem breve, som besvaredes, holdt han forbindelsen ved lige med Edith, som

Vagabonden og digteren Nis Petersen på en hvilebænk under en af sine lange vandringer i 1929.

Hans Brix: Nis Petersen Liv og Levned

han kalder Pipsen, der var hendes almindelige familiekælenavn. De var meget glade for hinanden, og de mødtes på Hotel Postgården i Sorø, hvor de et par dage nød hinandens selskab. Men Edith kunne ikke blive klog på Nis Petersen, som hun også vidste drak meget. Hun foretrak at rejse hjem til sin mand og børn og blive hos dem.

Men han skrev efter at have været sammen med hende og nydt hendes, den meget kvindelige kvindes selskab, digte til hende, som han gerne ville have kunne være udkommet i en lille samling med titlen 'Rødtop' efter hendes hårfarve.

Samme graciøse handling havde han jo også udvist over for Inger i 'For Tromme og Kastagnet'.

Men samlingen udkom ikke. Digtene indgik derimod i samlingerne 'En drift vers', 1933, og 'Til en dronning', 1935. Den ultimative tilegnelse til Rødtoppen, Pipsen, Edith, er optaget i 'Stynede Popler', 1943:

*Giv mig din hånd, lille pige;
ræk mig din rolige hånd;
læg på mit flygtige hjerte
et sødeligt bindende bånd.*

Det kunne hun ikke! Derfor gik de hver deres veje.

I Viborg begyndte han et omfattende studium af det antikke Roms historie omkring 180 efter Kristi Fødsel. Et stort noteapparat tog han med sig, da han i 1929 forlod Viborg og ankom til barndomsbyen Herning for at skrive den historiske roman, 'Sandalmagernes Gade'. Dele af den store roman skrev han også på Thise nordre skole hos lærer Knud Nielsen, hvor han som en syg og nedbrudt tigger ankom på en vagabondage i sensommeren 1929.

I Herning præsenterede hans bror ham for lægefamilien Ellen og Holger Biilmann, og ikke længe efter færdedes han hjemmefant i lægehjemmet.

Fru Biilmann udviste ham stor forståelse og hengivenhed. Hun var i det hele taget meget for de mennesker, der ikke levede deres liv efter forskrifterne. Det var hende, der, efter at han i sin allersværeste tid havde skriftet for hende, gav ham syndsforladelse for sit bedrag mod Inger, 'Den Lille'. Det var med andre ord ikke alt, han havde vandret af sig i 1922-23.

Ellen Biilmann, der satte alt ind på, at 'Sandalmagernes Gade' skulle udgives.
Hans Brix: Nis Petersen Liv og Levned

Den tungeste byrde var blevet siddende i ham som en lammende hæmsko.

Da 'Sandalmagernes Gade' var afsluttet, sendte digteren manuskriptet til Gyldendal, der forkastede værket.

Den i høj grad åndsinteresserede Ellen Biilmann, der havde god indsigt i kunst og litteratur, havde læst manuskriptarkene, og hun fortørnedes over forlagets afslag. Hun påtog sig nu at gå fra forlag til forlag for at overtale konsulenterne til at antage det i hendes øjne storslåede værk.

Forehavendet lykkedes på Priors Forlag, mod at hun stillede en garantikapital. Det skulle imidlertid vise sig at være unødvendigt, da romanen blev en meget stor succes både herhjemme, hvor den kom i flere oplag, og i udlandet. Nis Petersen var med ét blevet en anerkendt digter. Romanen gav ham en indtægt på 100.000 kr., men han udtrykte stolthed over at have brugt 125.000 kr. på samme tid.

Mens fru Biilmann opsøgte forlagene, rejste Nis Petersen til Færøerne. Hjemme igen, og efter udgivelsen, giftede han sig med skuespillerinden Ellen Malberg, hvis bekendtskab han pr. korrespondance med hende gjorde i forbindelse med, at hun skulle læse nogle af hans digte i radioen. De nygifte rejste på bryllupsrejse til Sverige og Norge, og derefter til England og Irland, hvor Nis Petersen gjorde studier til romanen 'Spildt Mælk', 1934, om Den Irske Borgerkrig, der udkæmpedes 1922-23. Ellen Malberg forsøgte ihærdigt at få Nis Petersen til at stoppe med at drikke; men det lykkedes hende ikke, og ægteskabet blev opløst tre år efter dets indgåelse i 1934.

Korrespondancer

I 1931 var Kaj Munk og Nis Petersen blevet to kendte og ansete digtere. Kaj Munk med sit gennembruds-drama 'Cant' og Nis Petersen med 'Sandalmagernes Gade'.

To hovedværker i dansk litteratur.

Kaj Munk beundrede Nis Petersens digtning. Nis Petersen beundrede ikke Kaj Munks dramaer. Hans Brix formulerer det sådan: 'Endnu i 1940 ville Nis Petersen ikke ret regne den anden for dramatikere.'

I 1932 skrev Kaj Munk to breve til sin fætter. Han indleder det første med 'Ærede bror Nis.' De var immervæk fætre, men de indledende ord er typiske for Munk. I en afart anvender han dem også over for Hans Brix, der kom til at stå ham meget nær som Det Kongelige Teaters censor, når han i breve titulerer ham som 'Fader Brix'. At de to digterfætre ikke

Digteren Nis Petersen og hans første hustru, skuespillerinden Ellen Malberg på det tidspunkt i 1934, hvor han færdiggjorde 'Spildt Mælk'. Danske Digtere i det 20. århundrede. 1965.

tidligere har vidst noget om hinandens eksistens, tydeliggør Kaj Munk, når han fortsætter sit brev: 'Om dig har jeg næppe vidst mere, end at du skulle arve mig, hvis jeg var død som lille; hele barnealderen igennem var jeg noget hadsk på jer tre, at I sad etsteds i det ukendte og skulle profitere af min eventuelle bortgang'.

At Kaj Munk skriver til Nis Petersen skyldes, at han har læst 'Sandalmagernes Gade': 'Men se, nu kom jeg over din bog og lærte dig at kende. Og jeg bryder mig ikke om de folk, jeg kender. Tværtimod. Endnu mindre end om de andre. Men der er undtagelser. Og for hvert blad jeg vendte i Sandalmagernes Gade, blev du mig klarere og klarere som en strålende undtagelse'. Munk synes altså godt om

romanen, så godt endda at han i et nyt brev af 26. juni '32 inviterer fætterten til et samarbejde: 'Ser du, din bog – der ligger jo et skuespil etsteds i den. Hvis vi to i forening havde kunnet finde det frem, det havde dog været umagen værd, ikke? For slet ikke at snakke om: vore navne sammen på en teaterplakat, hvad? Men ak, inden jeg ser mig til, er du forsvunden ind den irske frihedskrig. Og hvornår kommer du igen?'

Mig bekendt svarede Nis Petersen ikke på spørgsmålet. Men det må stå helt klart, at han ikke ønskede sit navn på en teaterplakat sammen med Kaj Munks.

Efter endnu en tur til Færøerne i juni 1934 sammen med sin hustru og derpå skilsmisse fulgte en trist tid for ham i Danmark. Hans litterære værker indbragte ham mange penge, som han drak op til nedbrydelse af sig selv.

I 1935 var han indlagt på Skodsborg Sanatorium til afvæning, i 1936 i Hultafors i Sverige. Men til ingen nytte. Hans liv var et eneste stort hulter-til-bulter-liv. Men i sine bedste stunder fattede han sin gode digterpen, og i 1937 udsendte han novellesamlingen 'Engle blæser på Trompet'.

I 1938 ordnedes hans skilsmisse med Ellen Malberg, og samme år trådte en ny, og sidste kvinde til, Annalise Staggemeier, som han, ligeledes i 1938, giftede sig med. Han traf hende, der var journalist ved en af Aalborgs aviser, tilfældigt på et af byens hoteller, hvor de begge boede. For år tilbage havde hun interviewet ham i forbindelse med udgivelsen af 'Sandalmagernes Gade', og nu havde de altså atter truffet hinanden.

Få dage efter mødet friede Nis Petersen til hende, og han lovede hende, at hun

Nis Petersen og hans anden hustru, Annalise Staggemeier
Danske Digtere i det 20. århundrede. 1965.

med et ja skulle blive enkealdersrentenyderske Petersen. Det var dog noget af et løfte, skulle man mene!

Som det ensomme menneske Annalise var, overgav hun sig straks og sagde ja. I januar '38 blev de viet af Nis Petersens gamle søndagsskolelærer og viceborgmester i Herning, købmand Stengaard.

Nis Petersen havde lige modtaget Det Anckerske Rejselegat, men i stedet for at rejse, søgte han fred og ro for at skrive. Annalise gav ham, der var lige så meget reduceret, som da han boede på Bethesda, hvad han søgte.

Trods hans tilstand fattede hun stor kærlighed til ham. Hun sørgede for ham, ville ham altid det bedste, fandt sig i meget fra hans side, men hun forsøgte aldrig at lave om på ham.

Til en begyndelse bosatte de sig på Venø i Limfjorden. Nis Petersen fandt behag i at bo på Limfjordsøen, men han ville hellere bo i Laven, hvor en moster havde et hus, som digteren og Annalise kunne overtage for en udgift, som de kunne klare. Med en vidunderlig udsigt over Juul Sø til Himmelbjerget boede Nis Petersen sine sidste år her, hvor han skrev novellesamlingerne 'Dagtyve og andre', 1941 og 'Muleposen', 1942.

Men så udbrød Den Sovjetisk-Finske Vinterkrig den 30. november 1939. Det sovjetiske angreb på Finland vakte lige så megen vrede og bestyrtelse hos Nis Petersen som hos Kaj Munk, der i avisartikler harcelerede over, at angrebet havde fundet sted. Nis Petersen har sikkert læst artiklerne og tænkt, at han hos fætteren kunne få støtte for en, må vi sige, fuldstændig vanvittig plan, som han var opsat på at gennemføre: han ville som frivillig drage af sted og stille sig til rådighed for finnerne i kampen mod bolsjevikkerne! Men det krævede penge, og dem havde han ingen af – de var omsat i bajere og whisky og en bungalow i Laven. For planens realisation var intet andet at gøre end at skrive til Kaj Munk. Det gjorde han. Han bad Munk låne sig 700 kr. De 400 skulle bruges til ekvipering og de 300 til dækning af gæld, så at Annalise ikke ville få besværligheder. Kaj Munk sendte den økonomiske hjælp. Men Nis Petersen kom ikke af sted, fordi aldersgrænsen for deltagelse var sat til 40 år.

I 1943 blev Nis Petersen alvorligt syg af bughindekræft og indlagt på sygehuset i Kjellerup. Da lægerne havde stillet diagnosen, ville han hjem, hvor han brugte sin sidste tid på at tilrettelægge sin begravelse. Han ville brændes, ingen præst

skulle tale over ham, men han ønskede, at forsamlingen bad Fadervor og sang 'Sølvsnoren brister'.

Nu kunne han dø og finde den fred, som end ikke landevejene kunne bringe ham. Han, den store digter og landevejsridder, sov ind på de fyrreridderes dag, den 9. marts, 1943.

Nis Petersen in memoriam

Allerede den 14. marts 1943 bragte Jyllands Posten en nekrolog over Nis Petersen skrevet af Kaj Munk. Den er meget vidtløftig, men hjertevarmt, kærligt, taler den, hvor den er bedst:

”Tud i hunde, en ulv er død i nat!” sådan fristes man til at råbe til de danske forfattere, råbe det med sammensnøret strube i sorg, da budskabet når én, at Nis Petersen, kun fem og fyrrer år gammel, er faldet ensom for døden.

Hans digtertalent var stort og ægte og oprindeligt. Han var klassisk, allerede da han havde udsendt sin første digtsamling. Nu er han det altså også i den smertelige betydning af ordet. Han fik i sit korte liv nået meget; men så stort var hans talent, at man nu synes, han intet fik nået af det, han egentligt skulle og ville.

Mange gange, når jeg har læst ham, har jeg tænkt: ”Hans talent er dobbelt så stort som dit”. Men måske jeg skøttede mit dobbelt så godt. Den evige jagende uro i hans sind, som han burde have gjort sig til herre over i en kamp, der ville have sat ham i stand til at yde det ypperste, mestrede alt for ofte ham i stedet for han den ... Ubarmhjertig som en kristen kunne han holde dom over sig selv og sit eget hjertes slambrønd, som han sagde. Og dog vidste han, at brød man det hjerte op

med dirk og bor og fil, så levede der ver-
dener derinde af små børns smil.’

Ved efterretningen om Nis Petersens død
bad BT Kaj Munk om en udtalelse om
Nis Petersen. Det allervigtigste i udtalel-
sen står i de tre første linjer:

’Det gjorde mig ondt at høre om Nis Pe-
tersens død. Jeg følte det, som om det var
et stykke af mig selv, der var død.’

Så forbunden var Kaj Munk i det stille
med Nis Petersen!

Året efter faldt Munk ensom for døden,
kun fem og fyrre år gammel.

De var meget forskellige, de to digter-
fætre, men de var også fælles om meget,
i liv – og død.

Litteratur:

Niels Nøjgaard:

Kaj Munk. Levnedsløb og personlighed.
1958.

Nyt Nordisk Forlag. Arnold Busck

Hans Brix:

Nis Petersen. Liv og Digt. 1948.

Gyldendal

Jørgen Andersen:

Nis Petersen. Studier over hans liv og
livssyn. 1957.

Gyldendal

Kaj Munk:

Dagen er inde og andre artikler. 1949.

Nyt Nordisk Forlag. Arnold Busck

Nis Petersen:

Samlede Digte. 1966.

Gyldendal

Kongen

Af Kaj Munk

Kong Christian 10. ønskes til lykke med fødselsdagen af børn, der overrækker ham blomster ved Sorgenfri Slot. Billedet er hentet fra bogen, 'Christian X. Konge af Danmark'. Poul Carit Andersen's Forlag. 1940.

Så længe vi ved om Danmark, og det er tusinder af år, ved vi også om danske konger. En konge har grundlagt riget, har givet det navn, har samlet det, har ført det gennem tidernes op og ned til denne stund. England og Danmark er Europas to ældste kongeriger. Men mens erobringer er gået over England, og slægter er skiftet på dets trone, har Danmark en Skjoldunge båret af Kronen i ubrudt rækkefølge de tusind år.

Det er da ikke underligt, at vi er stolte af vor kong *Christian*. Men vi er meget

mere end stolte af ham; vi er ham dybt hengivne.

Uden at spare sig selv færdes kongen hos os til hverdags, dukker op her og der, og altid har han en gave med, den smukkeste, den for en dansk konge værdigste: det danske smil.

Det danske folks jævnhed stikker i ham; vi nikker og mindes Christian den Fjerde, Frederik Folkekær. Men er han de *danskes* konge, så er han også Danmarks *konge*. Født pøg båret til højhed. Når vi så hen til vor konge på de store festdage, troede også vort slægtled på Dannebrog, at

*"fra Himlen er du faldet,
Du Danmarks helligdom."*

Kong Christian 10. og dronning Alexandrine på Marselisborg Slot. Kaj Munk skrev engang i en artikel, at dronning Alexandrine var den eneste tysker, som han ikke ønskede sendt ud af landet. Foto fra bogen.

Det traf i Christian den Tiendes lod at være Danmarks konge i det tidsrum, både da vort folk oplevede en af sine største lykketimer, og også da det kom ud for sin bitreste sorg.

I begge tilfælde gav kongen os sig selv så skønt og så mandigt, at vi har følt det: ingen af hans halvhundrede forgængere, vi ved navn på, selv ikke de største af dem, kunne have evnet det bedre. Åh, det er et stort blankt lys i en mørk tid. Ingen hysterisk forgudelse, ingen flad popularitet. Men vore hjerters hengivenhed. Som der står i Seedorffs smukke digt til kongen:

*"Da takked' vi stille, da følte vi hedt,
hvor kongen og folket – hvor Danmark
var ét."*

*Ja, vi takker stille. Ikke blot folket, men
Danmark takker sin konge.*

*"Om dig, kong Christian, grand og bold,
dit folk står rejst,*

*fra Grønland ned mod Thyras vold,
de danskes æt fra Hedenold
med Dannebrog for vor kong Skjold
i stormen hejst.*

*De tusind år, hvor rigets egn
i kongen har sit samlingstegn.
Din stol i danske hjerters hegn
står rejst."*

Bjarne Nielsen Brovst (1947-2021)

Af Peter Øhrstrøm

Den 8. oktober 2021 døde Bjarne Nielsen Brovst, 74 år gammel.

Han vil blive husket som engageret højskolelærer og -forstander, som forfatter og som fremragende formidler ved foredrag landet over samt i radio og TV.

Ikke mindst har hans virke haft meget stor betydning for udbredelsen af kendskabet til Kaj Munks liv og værk.

Gennem flere årtier har han i sine bøger og foredrag samt i medierne fortalt levende om Kaj Munks betydning som digter, præst og markant kulturpersonlighed.

Han har på den måde bidraget med væsentlig indsigt i betydningsfulde aspekter af Kaj Munks liv og virke. I særlig grad bør man fremhæve hans biografi fra 1989 om Kaj Munks hustru, "Lise Munk. En pige fra Vedersø".

På Kaj Munk Forskningscentret ved Aalborg Universitet forbereder vi for tiden udgivelsen af Kaj Munks prædikener. Også i den forbindelse har materiale samlet af Bjarne Nielsen Brovst haft stor betydning.

Bjarne Nielsen Brovst blev hædret med Kaj Munk-prisen både i 1979 og i 1999.

Kaj Munk: 'Krigens prædikener 1940-1944'

**Redigeret af
Christian Grund Sørensen
og Peter Øhrstrøm**

Af Jon Høgh

Professor Peter Øhrstrøm.
Redaktør af Krigens Prædikener

Cand.theol., post.doc. og fmd. for KMS
Christian Grund Sørensen.
Redaktør af Krigens Prædikener

Kaj Munk udsendte selv under krigen tre prædikensamlinger. 'Ved Babylons Floder'. 1941. 'Med Ordets Sværd'. 1942 og '3 Prædikener'. 1942-43.

I 1943- og måske i de allerførste dage af 1944 samlede Munk sine sidste danske prædikener, som blev udgivet posthumt i 1946 med titlen 'I Guds Bismær'.

Mindeudgaven 'Prædikener' ved Niels Nøjgaard indledes med den novelleagtige tekst fra 1926, 'Kirken i Vedersø', hvorpå følger en række prædikenter fra 1919 til 1928. Så følger prædikenteksterne fra ovennævnte samlinger samt i et afsnit for sig 'Andre Prædikener fra 1940-42' og i endnu et afsnit 'Andre Prædikener fra 1943-1944'.

Krigens prædikener er altså mellem 80 og knap 80 år gamle. De har været kendte i samme åremål, så der er vel ikke noget nyt i dem. Overfladisk betragtet er der ikke, men for den, der holder af at læse Kaj Munk, dukker der altid for tanken noget nyt op, når man læser næsten lige-gyldigt hvilke tekster af ham, men navnlig dem som man synes at kende godt i forvejen.

Stærkest gør det sig netop gældende, synes jeg, når det drejer sig om tekster, som man engang har lært at holde meget af, og som kendetegner en stor digter og prædikant for deres åbenbare eviggyldighed. Ellers er det svært og uoverskueligt, for man kan slå ned mange steder, der er alle steder, og sige, at den ultimative tekst er her.

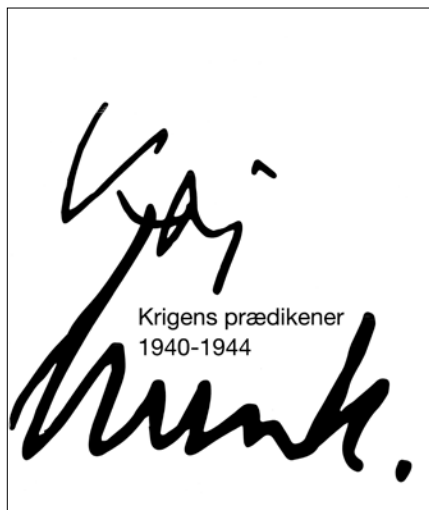
I 1953 udsendte litteraterne Georg Enemærke og Ove Søbjerg Pedersen på Dansklærerforeningen og for de yngre skoleelever en lille bog, '15 historier fra vor egen tid', hvor Munk er repræsenteret med 'Prædiken på sjette søndag efter påske' 1941. I den fortæller han for menigheden i Vedersø, og via Dansklærerforeningen flere år senere, om den betydning, hans nyligt afdøde plejemor havde

for ham. Bogen er med opgaver til besvarelse.

I 1966 redigerede Orla Lundbo for de ældste folkeskoleklasser og gymnasiet antologien 'De 5 onde år. Besættelsen i digt og prosa', hvor Kaj Munks 'Prædiken i Vedersø Kirke, nytårsdag 1944' fylder godt fire sider inklusive diskussionsoplæg. Temaerne i de to prædikener er vidt forskellige, men det er modtagergrupperne også. For de ældste elever i gymnasiet er i sidstnævnte antologi også optaget 'Prædiken i Vedersø Kirke den 29. august 1943', hvor den danske regering afbrød samarbejdet med besættelsesmagten. Redaktørerne af de to bøger har sikkert ikke været meget i tvivl om, hvilke tekster, de skulle vælge af den meget vidtfavnende sognepræst for at nå deres publikum!

Kaj Munks prædikener, udlagte fra prædikestolen efter Evangeliet, indeholder menneskelivets store spørgsmål og dilemmaer – kort sagt alt det, som et menneske ikke undgår at skulle tage stilling til eller forholde sig til. Liv og død. Tro og tvivl, kærlighed og had, hån, svigt og trusler. Sandheder og løgne. Retfærdighed og det modsatte.

Sikkert flere andre eksistentielle begreber berører sognepræsten i Vedersø, men de her nævnte er måske de vigtigste. Det er virkelig af stor betydning, at sådanne vigtige temaer bringes ud til os, børn, unge mennesker og andre i alle aldersgrupper, sådan som det er sket her med Kaj Munks krigsprædikener, hvor redaktørerne, cand.theol., post.doc. Christian Grund Sørensen og professor Peter Øhrstrøm også har fundet en god håndfuld prædikener fra tiden, der ikke har fundet vej ud til læserne i Munks bøger, men derimod igennem datidens aviser og

blade og derfor sikkert, endog for mange nutidige Munk-kendere, ikke har været kendte før nu.

Redaktørerne har imidlertid gjort det let at orientere sig om, hvor teksterne første gang har været offentliggjorte, idet de altid angiver det som kilde ved indledningen til en ny prædikentekst.

Christian Grund Sørensen og Peter Øhrstrøm har, til bedre forståelse af prædikenerne, forsynet dem med et fornemt og unikt noteapparat, der bl.a. oplyser, hvor de skriftsteder, som Munk, måske skjult for menigmand, hentyder til på prædikestolen, står at læse i Bibelen.

I samme kortform nævnes, hvor citater, som Munk sommetider anvender, hører hjemme i litteraturen.

Bogen afsluttes med et stort personregister, der kun, ligesom noterne, indeholder det allernødvendigste. Som et eksempel anføres fra personregistret: Petersen, Nis (1897-1943). Dansk forfatter, Kaj Munks fætter 160. Mere er ikke nødvendigt i

denne sammenhæng. Vi går om på side 160 og finder, at Nis Petersen er citeret. Først siger Munk, at troen regner ikke med snargevinst; den regner med – så følger citatet –: ”afsavn og sobert sigt”. Note 188 nederst på siden fortæller nøjternt: Citat fra digt af Nis Petersen ”Da seeren tav” (1940). Det er kort og godt og præcist. Den samme orden er der hele vejen igennem.

Prædikensamlingen er rigt illustreret med sort-hvide fotos, der altid harmonerer med teksten. Den første illustration indikerer, at hele bogen er tilegnet den stråleomkransede Kristus: PX, der er sat sammen af de græske bogstaver X for ch og P for r. Chr. er Kristus.

Det er mit indtryk, at flere anmeldere føler, at de ikke har gjort deres anmeldergerning tilfredsstillende, hvis de slet ikke finder noget at beklage sig over.

Jeg kunne ønske, at Grund Sørensen og Øhrstrøm til hvert hovedafsnit havde skrevet en kort historisk introduktion, der, f.eks. igennem Kaj Munks mange avisartikler og taler, havde belyst hans og Danmarks skiftende situation under besættelsen.

Dette navnlig fordi redaktørerne i indledningen bl.a. skriver, at ’Krigens prædikener kan læses som belysning og dokumentation af Kaj Munks forkyndelse til det danske folk under den tyske besættelse.’

Munk mente selvfølgelig, at Gud ikke er en nationalgud, han er hele verdens Gud, som han siger i Prædiken på kongens fødselsdag, 1941. Dvs. at han med Munks prædikenord ’lige så godt er Gud for danskerne som tyskerne, for negre

som for hvide.’ Sådan siger han vitterligt på prædikestolen. I ’Krigens Prædikener’ siger han, at ’... Gud er [Gud] for sorte som for hvide.’ Redaktørerne har forsigtigt rettet sig ind efter, hvad de mest toneangivende, der er dagspressen, synes er stuerent. Den bøjningsform kendte Kaj Munk ikke, eller, han ville i det mindste ikke rette sig ind efter den.

Kaj Munk: Krigens Prædikener.
474 sider

Redigeret af Christian Grund Sørensen og Peter Øhrstrøm

Aalborg Universitetsforlag, 2021

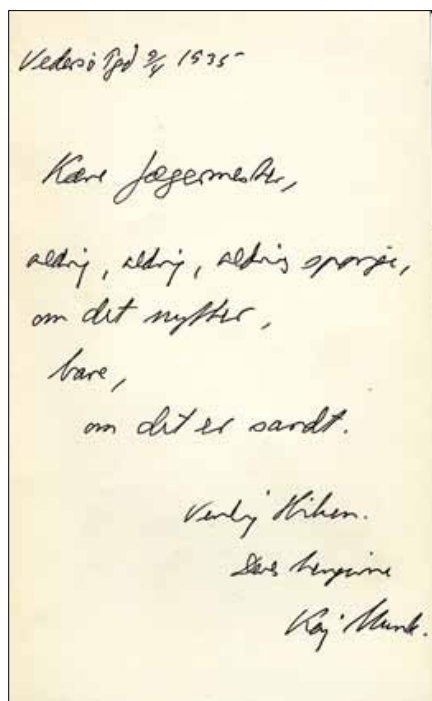
Bogen Krigens Prædikener kan bestilles direkte hos Aalborg Universitetsforlag (www.aauforlag.dk). Normalpris 399 kr. Man kan bestille bogen med rabatkode **Kaj25** og får som medlem af Kaj Munk Selskabet 25% rabat.

Bogen fås både som fysisk bog og som e-bog. Kan bestilles i alle boghandler, men uden rabat.

Jagten på Jægermesteren

Af Jes Lynning Harfeld,
Jette Vibeke Damsgaard Madsen
og Peter Øhrstrøm

Et af de allermest berømte citater af Kaj Munk findes i nedenstående brev dateret den 9/4 1935. Kaj Munk skriver: Kære Jægermester, aldrig, aldrig, aldrig spørge, om det nytter, bare, om det er sandt.

Brevet er ikke mindst blevet berømt, fordi det bliver brugt i titlen på den meget kendte bog, *Aldrig spørge, om det nytter. Digterens liv fortalt af ham selv i breve og artikler m.m.*, som blev udgivet af Niels Nøjgaard i 1958. Heri aftrykkes ovenstående brev først i bogen, men om baggrunden for det, står der blot følgende i bogens indledning: ”Bogens Titel er hentet fra det gengivne Brev, som tillige

giver Læseren en Prøve paa Kaj Munks Haandskrift.”

Det efterlader læseren med en række spørgsmål: Hvem var den ”Jægermester”, som Munk skrev til? Hvad var Munks relation til vedkommende? Hvad var den nærmere baggrund for brevet?

Svarene på de spørgsmål kan bestemt ikke siges at være almen viden – heller ikke blandt Munk-forskere. I forsøget på at besvare disse spørgsmål, har vi været en hel del kilder igennem. Svaret på jægermesterens identitet dukker bl.a. op i en tale ved et stort arrangement i Fredericia på Grundlovsdag 1945. Her taler bl.a. forfatter Gunnar Nislev. I avisen dagen efter refereres en del af Nislevs tale på følgende måde:

Som et Motto for Fremtidens Arbejde satte han et Ord, Kaj Munk engang havde skrevet til ham: Aldrig spørge, om det nytter, bare om det er sandt. Rusland og England spurgte ikke, om det nyttede, da de var længst nede, men kæmpede videre for Sandheden. (Fredericia Dagblad, d. 6. juni 1945, side 2).

Ifølge denne kilde er det altså Gunnar Nislev, som er den ”Jægermester”, som Munk skriver til i sit berømte brev fra 1935. Men hvem var han? Og hvad var den konkrete baggrund for brevet? Disse to spørgsmål vil vi forsøge at besvare i det følgende.

Gunnar Nislev, alias Jægermester Plov
Gunnar Munch Nislev blev født i Gudum Sogn, nær Lemvig, i 1895. Det var dengang og stadig den dag i dag et område,

som bedst betegnes som 'ude på landet', og netop denne baggrund i det danske liv uden for, og nogle gange langt fra, de små og store byer spiller en central rolle i Nislevs liv og forfatterskab.

Efter endt uddannelse købte Nislev i 1919 proprietærgården Gl. Kærsgård nord for Silkeborg Langsø. Gården eksisterer ikke længere, og området er i dag omkranset af de villakvarterer, som er vokset ud af Silkeborgs bykerne. Men den gang lå gården frit med marker omkring og med det, der må have været en fantastisk udsigt ned over søen. Gl. Kærsgård var under Nislevs ledelse i mere end 20 år, og han drev den sammen med skiftende hold af kvindelige landvæsenselev-er.

Det er under tiden på Gl. Kærsgaard, at Nislev starter sin litterære karriere. I første omgang bliver han dog på egnen kendt, ikke på sine skrivelser, men på sin mere praktiske driftighed. Et af tidens problemer på de kanter er den lange ekstra transporttid, når man i nord-syd-trafik må rundt om Silkeborg Langsø.

I 1928 tog Nislev derfor sagen i egen hånd. Ved hjælp af jernbanespor og tipvogne købt i et nedlagt tørveleje begyndte han arbejdet på en dæmning og bro over søen. Projektet voksede sig dog for stort som privatengagement, og undervejs overtog kommunen anlægsarbejdet, som en del af det i de år almindelige nødhjælpsarbejde for arbejdsløse arbejdsmænd. Broen kom dog stadig til at hedde Kærsgaardsbroen efter Nislevs gård.

Det er landmandslivet på netop Gl. Kærsgård, der bliver baggrund og inspiration for Nislevs første publikation.

I 1929 udkommer bogen *Den kvindelige Landvæsenselev* på forlaget Reitzel. Bogen bliver ikke nogen stor succes, men den sætter tonen for Nislevs forfatterskab, med fokus på det simple og ærlige landmandsliv. Samtidig er bogen et eksempel på Nislevs opmærksomhed på kvinders arbejdsmæssige og politiske ligestilling.

Fire år senere, i 1933, udkommer Nislev med bogen *Jægermester Plov* på Berlingske Forlag. Bogen er rigt illustreret af Gerda Ploug Sarp (1881-1968).

Sarp er en af de første prominente kvindelige avis- og bladtegnere i Danmark og bliver en mangeårig samarbejdspartner for Nislev. Bogen udkommer under pseudonymet 'Jægermester Plov', som efterfølgende bliver Nislevs faste pseudonym i alle skriftlige medier.

Den kvindelige Landvæsenselev bliver sammen med *Høsten før og nu: Hvad Høstbindegarnet berøvede os og hvad det gav* (1935) hans eneste udgivelse under eget navn.

Det er dog som bladskribent, under navnet Jægermester Plov, at Nislev slår sit navn fast både i litterære kredse og i mange danske hjem. Med sine små personlige avis-essays, under titlen "Breve fra Landet"¹, bragte han anekdoter og betragtninger omkring natur, landbrug og mennesker ud til læserne af landets aviser. Det er især i de Berlingske aviser, at rubrikken får sin popularitet, og det er således også under det Berlingske forlag, at brevene udgives i samlinger af flere omgange igennem 1930'erne og -40'erne.

Så populær er Nislevs 'breve', at der endog gøres et forsøg på at få hul igennem til det engelsksprogede marked. Følgelig

udkommer *The Castle of Contentment; letters from a Jutland farm* i 1937 på forlaget Willett, Clark, and Co. i USA (oversat af Astrid Rosing Sawyer² og Llewellyn Jones).

Bogen får tre ud af fem stjerner på Peabody Monthly Booklist, og Nislev beskrives som en "modern Hans Christian Andersen [who] writes a poetic, humorous, kindly, beautiful record of his personal experiences as a working Danish farmer"³.

Det er dog ikke alle amerikanske anmeldelser, der er lige gode, og i *Books Abroad* skriver anmelderen: "The book is not lacking in information, but its author is more a man of feelings than of knowledge and definite purposes. He is emotionally so high-strung that any serious problem brings tears to his eyes"⁴.

En interessant lille detalje ved oversættelsen er, at den fungerer som endnu en markering af Nislevs opmærksomhed omkring kvinders stilling i samfundet. Bogen dedikerer han nemlig til den dansk-gifte amerikanske ambassadør i Danmark (1933-1936), Ruth Bryan Owen, som udpeget af Franklin D. Roosevelt er det første kvindelige medlem af USA's ambassadørkorps.

Det er svært i dag at få et entydigt billede af bogens modtagelse på det engelsksprogede marked, men faktum er, at det bliver det eneste forsøg på at nå ud til det internationale publikum.

Herhjemme fortsætter Nislev dog som en populær klummeskribent. Den sidste samling af brevene udkommer i 1949 under titlen *Nye Breve*. Denne gang på Landbrugsforlaget, men stadig med Sarp som illustratør.

Med få undtagelser bliver det også Nislevs sidste udgivelse, om end han i de

følgende årtier kan findes som skribent af kronikker og læserbreve i landets aviser.

I sit otium flyttede Nislev sammen med sin hustru Inger ind i en del af forpagterboligen på Hagenskov Gods på Fyn. Her erindres den aldrende Nislev af godsets ejer, fhv. indenrigsminister Britta Schall-Holberg, som "den smukkeste mand, jeg har set" og "altid med et stykke værktøj i hånden og iklædt det, der dengang hed en støvfrakke"⁵.

Jægermester Plov dør den 22. april 1978. Ifølge Schall-Holbergs erindringer stod han denne dag op fra sit sygeleje, forfattede sin egen dødsannonce for derefter at returnere til sengen og døde på eftermiddagen.

Sandt er det i hvert fald, at Nislev selv skriver sin dødsannonce. Den slutter med ordene: "Skulle en og anden savne mig, kan vedkommende altid finde mig i mine bøger."

Baggrunden for Munks brev til Nislev

Vi ved ikke, om Gunnar Nislev og Kaj Munk nogensinde mødte hinanden personligt, men der er intet, der tyder på det. Man kunne forestille sig, at de havde mødt hinanden i studietiden, men Nislev afsluttede Polyteknisk Læreanstalt i 1913, og tog derefter en landbrugsuddannelse. Munk begyndte først sit teologistudium i København i 1917. Selvom Munk nævner flere ved navn Gunnar i sine lommebøger og notesbøger fra studietiden, så nævner han hverken Gunnar Nislev eller Gunnar Munch Olesen, som var Nislevs oprindelige navn.

De to stiftede måske i virkeligheden be-

kendskab med hinanden via deres forfattervirksomheder. Vi har på Kaj Munk Forskningscentret (KMF) kun to breve fra Nislev til Munk og et brev fra Munk til Nislev, nemlig det, der er trykt på forsidebladet i *Aldrig spørge om det nytter*.

Nislevs første brev i samlingen på KMF til Munk, dateret den 7. april 1935, skriver han i anledning af en kronik af Kaj Munk, bragt i *Dagens Nyheder* samme dag. Dette er to dage før Munks svar til Nislev. Kronikken er en gengivelse af Munks tale i Studenterforeningen den 6. april.

”Jeg maa sende Dem en Hilsen og Tak for Deres Foredrag”, skriver Nislev, ”... hvor jeg dog synes, det er saadanne prædikener, Verden trænger til.”

Nislev skriver videre om de Værdier, som han mener at finde i Munks foredrag, og som han også selv forsøger, gennem sin skribentvirksomhed, at fremhæve. Men hvad hjælper det? Nislev har forstået, at de unge tilhørere i Studenterforeningen var desorienterede efter Munks Foredrag, så hvad nytter det? Han skriver videre i sit brev: ”... hvad hjælper det at vække dem, som alligevel snart skal dø, naar de Unge bare bliver „desorienterede”?”

Det må være det spørgsmål, Munk svarer på i sit berømte brev den 9. april 1935, hvor han skriver: ”Kære Jægmester, aldrig, aldrig, aldrig spørge, om det nytter, bare, om det er sandt.”

Nislev underskrev sit brev med ”Deres taknemlige Jægmester Plov”, så der kan ikke herske nogen tvivl om, at den Jægmester, som Munk skriver til, er Gunnar Nislev, alias ”Jægmester Plov”.

Hvilke sandheder er det så, der er så vigtige for både Munk og Nislev? Det er ikke sandheder af politisk karakter,

som man måske kunne tro, ikke kampen mod parlamentarismen, som Munk ellers er optaget af. Munk har noget andet på hjerte, da han taler i Studenterforeningen. Han kalder det selv: ”... et Udkig til en helt anden Verden”.

En hovedpointe i Munks kronik er denne, at vi i Europa har tilsidesat sjælen, i vor rastløse og febrilske kamp for teknologiske landvindinger. Vi har vundet verdensherredømmet, men vore sjæle har det skidt! Vi har mistet freden.

Munk tager afsæt i Valdemar Rørdams bog *Buddha, Lykkens Yndling*, som var udkommet ti år tidligere.

Bogen blev aldrig læst af særlig mange, desværre, mener Munk, for Rørdam pegede netop i sin bog på den problemstilling, som Munk vil have frem. Buddha løfter hånden, ikke til en Hitlerhilsen, skriver Munk, men til et: Holdt! For Europa har i sin febrilske travlhed, sit rastløse arbejde og sin jagen efter Magt mistet livets egentlige og oprindelige værdier; glæden ved naturen og medmennesket. Man har glemt at værdsætte stilhed og eftertanke.

Og Buddha maner til at stoppe op. Nu er tiden kommet til sindsforandring og livsforvandling. Den europæiske version af kristendommen har i Paulus' ånd dyrket arbejdet, men Jesus viste os snarere, at livet er barnets vandring med sin far ved hånden.

Munk forestiller sig, at tiden er kommet, hvor den altid virksomme Paulus mødes med den altid siddende Buddha, og at de sammen kan føre menneskeheden hen til Kristus, der siger: Hvad gavner det menneskeheden, om den vandt den ganske verden, men måtte bøde med sin sjæl⁶.

Det er denne opgave, kampen for sjælefreden, som også Nislev påtager sig i sin skribentgerning. Men budskabet efterlader åbenbart de unge ”desorienterede”. Nislev skriver: ”... jeg tænker ofte, at selv om nok én og anden af de Ældre standser og lytter, saa er det vist for de Unge bare noget gammeldags Lirum-larum.”

Vi kender Munks svar til Nislev. Det er klart og tydeligt. Spørg ikke, om det hele hjælper noget, det er nok at vide, at det talte og skrevne er sandt. Hverken Nislev eller Munk skal altså holde sig tilbage, ved tanken om, at det alligevel ikke nytter noget.

Nislev er netop kommet hjem fra en rejse i Tyskland. Han skriver til Munk, at han var tilhænger af Hitlers politiske system. Var, og ikke er, for Nislev er urolig for sjælens, kunstens og kulturens vilkår. Hvor skal de fremover finde et fristed? spørger han.

Både han og Munk har altså noget på hjerte, som overstiger den politiske agenda. Der er noget, som er vigtigere end økonomisk og teknologisk succes. Noget, som Hitlers politiske system ikke tilgodeser: Frihed for sjælen! Nislev tilføjer:

Jeg er bange for, at den europæiske Kultur maa forgaa i en Verdensbrand, før Menneskene mellem de rygende Ruiner lærer, hvad der er Manna for Sjælen.

Saa vil ogsaa een og anden sende Dem, Pastor Munck en Tanke og maaske mindes hvad De sagde forleden Aften.

Det andet brev fra Nislev til Munk er fra den 15. september 1938. Det er fak-

tisk bare et postkort med et billede af Gl. Kjærsgaard på forsiden. Nislev svarer på en venlig hilsen fra Munk i anledning af nogle skriverier. I en lidt humoristisk tone takker han for hilsenen og skriver:

Hvis jeg skulde skrive til Dem, hver gang De glædede (og forargede) mig, maatte jeg ansætte en Sekretær, og Postbudet til Vedersø maatte anskaffe en Paahængsvogn. Men det har han formodentlig allerede maattet!

Den humoristiske hilsen kan forstås som en slags undskyldning for, at Nislev ikke i højere grad reagerede på Munks udgivelser og skriverier i aviserne. Munk var simpelthen så uendelig produktiv, så opgaven med at skrive, hver gang der udkom noget af den ene eller anden art, ville være uoverkommelig. Kortet afsluttes denne gang med: ”Deres hengivne, Gunnar Nislev, (Jægmester Plov)”.

Kaj Munks Mindefond

Efter tyskernes likvidering af Kaj Munk i januar 1944 oprettedes allerede i ugerne efter en Mindefond, som dog på grund af den tyske besættelse havde vanskelige arbejdsvilkår. Først efter befrielsen kom der rigtig gang i indsamlingen til mindefonden, og Gunnar Nislev var med i fondens lokalkomite i Fredericia. Han skriver om Kaj Munk i *Fredericia Dagblad* den 9. oktober 1945, netop i den periode, hvor landsindsamlingen finder sted, nemlig den 1. – 15. oktober 1945. I artiklen nævner han atter ordene: ”Aldrig, aldrig, aldrig spørge, om det nytter, bare, om det er Sandt.” Og han underskriver: Jægmester Plov.

Nislev hylder først og fremmest Munk, fordi han holdt folket vågent i en tid, hvor

landets ledere ”var tvunget til at synge Vuggesange”. Munk brugte sin position som anerkendt Digter til at tale fjenden imod. ”... de sidste af os vaagnede ved hans Død”, skriver Nislev.

Man kan få den fornemmelse, at han selv var en af de sidste, der vågnede op og erkendte, at man måtte gøre modstand mod den tyske besættelsesmagt. I hvert fald er det tydeligt for Nislev, at Munks død blev et signal til det danske folk om at forene sig i kampen mod besættelsesmagten.

Kilder:

Munk, Kaj: ”Det, der ikke er raadent” i *Dagens Nyheder*, 7. april 1935.

Nislev, Gunnar: ”Brev til Kaj Munk 7. april 1935”. Kaj Munk Forskningscentrets arkiv.

Nislev, Gunnar: ”Brevkort til Kaj Munk”, 15. september 1938. Kaj Munk Forskningscentrets arkiv.

Nislev, Gunnar (Jægermester Plov): ”Kaj Munks Mindefond”, *Fredericia Dagblad* 9. oktober 1945.

Nøjgaard, Niels (red.): Kaj Munk: *Aldrig spørge, om det nytter. Digterens liv fortalt af ham selv i breve og artikler m.m.*, Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck A/S: København 1958.

(Ukendt). ”I Fremtiden maa det være en Selvfølge, at alle i offentlige Stillinger har rene Hænder.”, *Fredericia Dagblad*, 6. juni 1945.

(Ukendt). ”Kaj Munks Mindefond”, *Fredericia dagblad*, 30. august 1945.

(Ukendt). ”Kaj Munks Mindefond”, *Fredericia Dagblad*, 31. august 1945.

Gunnar Munch Nislev (1895-1978), http://www.fredericiashistorie.dk/html/erritsoe/biografier/Gunnar_Nislev.html

Tak til Arkivar Lisbeth Aagaard Lykke, Museerne i Fredericia, for værdifuld hjælp i forbindelse med arbejdet med artiklen.

1 ”Breve fra Landet” var navnet på en klummetype, der eksisterede i flere af landets aviser og med en række forskellige forfattere. Gunnar Nislev var formodentlig den mest berømte, men også f.eks. journalisten Erik Bostrup (pseudonym: Manden i Skovhuset) skrev i mange år en rubrik i Jyllands-Posten under titlen ”Breve fra Landet”

2 Det er også Astrid Rosing Sawyer, der oversætter Kaj Munks *Han sidder ved smeltediglen (He Sits at the Crucible)* og *Sejren (Victory)* til engelsk.

3 Peabody Journal of Education, 1937, Vol. 15, No. 2, side 105.

4 M.T.H. [anmelderens initialer] Books Abroad, 1937, Vol. 11, No. 4, side 505.

5 Britta Schall-Holberg, Berlingske Tidende, sektion 1, side 10, 7. juli 1996.

6 Citatet stammer fra NT: Mattæusevangeliet 16,26.

Et varmt,
men ikke varigt venskab
- venskabet mellem
Munk og Rørdam

Af Jette Vibeke Damsgaard Madsen

Jette Vibeke Damsgaard
Madsen

Digterpræsten Kaj Munk og digteren Valdemar Rørdam blev venner i forbindelse med, at Kaj Munk tilbød at bearbejde Rørdams læsedrama *Buddha, Lykkens Yndling* med henblik på opførelse på Det kgl. Teater. Det var i foråret 1935. På dette tidspunkt var Munk 37 år, og Rørdam var 62 år.⁷

Trods aldersforskellen udviklede de to digtere et varmt og hjerteligt venskab. Rørdam besøgte Munk og dennes familie i Vedersø flere gange, sandsynligvis fire. Her gik de på jagt sammen, og Rørdam nød godt af den gæstfri atmosfære i et hjem med børn og hunde.

Men venskabet sluttede brat, da Munk i juli 1941 gennem Rørdams digt i det nazistiske studenterblad *Akademisk Aktion* erfarede, at Rørdam var gået over til ”Preusserne”.⁸

Munk havde selv tidligere været fascineret af Hitler, men besættelsen den 9. april 1940, hvor tyskerne brød den ikke-angrebspagt, de havde sluttet med Danmark, var et slag i ansigtet på Munk, som i et brev til Rørdam erkendte, at han havde taget fejl. ”Vi har efter min mening set det næsten helt rigtige overvinde det forkerte – og det næsten helt rigtige er jo forkertere end det forkerte”, skriver Kaj Munk til Rørdam den 20. februar 1941. Det næsten helt rigtige var Hitlers Tyskland. Både Munk og Rørdam havde sat deres lid til Hitler, da russerne angreb Finland i 1939.

Rørdam bevarer, i modsætning til Munk, tilliden til Tyskland, også efter besættelsen, og han skriver til Munk den 13. december 1940: ”Hvis ikke Tyskland var, vilde de (Rusland) have ædt Finland og Nord-Sverige og Norge og være i færd med os nu”.⁹

Hvad Munk svarer på det, ved vi ikke, da vi kun har et uddrag af hans svar fra 19. december 1940.¹⁰ Rørdams linjer om Tyskland giver dog ikke anledning til noget brud mellem de to venner. Bruddet sker først den efterfølgende sommer.

Men hvad var det, der knyttede de to digtere sammen i årene 1935-1941, og hvad kendetegnede deres venskab?

Buddha, Lykkens Yndling

Rørdams læsedrama *Buddha, Lykkens Yndling* udkom i 1925.¹¹ Udgivelsen bevirkede, at Munk skrev til Rørdam. Det var ti år før, de to blev venner. I Rørdams svar til Munk den 20. august 1926 takker han for de venlige ord om ”Buddha” og beklager, at bogen kun har haft få læsere. Bogen var altså ikke blevet nogen succes, så da Munk i april 1935, i et fore-

drag i Studenternes hus, ikke bare roser bogen, men også udtrykker sin undren over, at Rørdam ikke er blevet opført på Det kgl. Teater, vækkes i Rørdam en gammel drøm om at give *Buddha*, som han oftest nøjes med at kalde bogen, nyt liv.¹² Efter modtagelsen af Munks tilbud om at forkorte dramaet, skriver han:¹³

... jeg har netop i de sidste Måneder Gang efter Gang tænkt på en Forkortning, som jeg ikke før har evnet at gennemføre [...] Men under disse overvejelser har jeg mere end én Gang sagt til mig selv! Du må have kyndig hjælp; en rigtig Dramatiker; Kaj Munk var Manden – hvis han gad! Og De gider altså, De har rigtig Lyst dertil, De tilbyder Dem selv. Herligt! Jeg slår til, med Tak. (Rørdam 11.04.1935)

I den tidlige korrespondance mellem de to fylder *Buddha* meget. Rørdam giver Munk meget frie hænder i forbindelse med forkortelsen af læsedramaet. Han får i brevet fra den 11. april 1935 beføjelser til ... *at råde frit over det foreliggende, dvs. fjerne efter eget upåvirkede Skøn, men intet tilføje, uden at jeg har godkendt det, eller taget Del deri.*

Allerede to måneder senere modtager Rørdam Munks gennemarbejdede eksemplar. I et brev af den 18. juni 1935 fremgår det tydeligt, at han er rørt over den hjælp, Munk har ydet ham, især taget i betragtning, at de på dette tidspunkt ikke kender hinanden personligt. Han takker hjerteligt for ... det Slid, De frivilligt har påtaget Dem *for en ukendt Kammerat*, og tilføjer ... *Ingen har nogensinde gjort mig, i mit Kald, større Velgerning.*

Han opfatter Munks gerning som et udtryk for et broderligt og kærligt sinde-

lag, og Rørdam fortæller i sit svar meget åbent om sig selv og sine personlige og arbejdsmæssige problemer.

Rørdam roser også Munks kunstneriske formåen, hans kunstneriske klarsyn og den kyndighed, hvormed han ... *har hugget Sceneværket ud af Digtets Blok.* *Buddha* som læsedrama var skrevet på vers, som Munk altså omskaber til replikker. Rørdam er meget tilfreds med resultatet, som han den 18. juni 1935 er klar til at sende til renskrivning og derefter til Teatret. Selvom det har smertet ham at se det oprindelige værk beskåret så kraftigt, har det været ham en vidunderlig befrielse at se ... *af det sønderskårne Digt, Dramaet opstå og træde frem på skuepladsen i sin Handlings Kraft.*

Er Munk dramatikeren, så er Rørdam til gengæld lyrikeren, der på et senere tidspunkt hjælper Munk med at gøre en tekst sangbar.

Den 5. nov. 1936 skriver Rørdam et brev til Munk. Rørdams nyfødte barnebarn er alvorligt syg af kighoste, og Rørdam har derfor ikke kunnet afse mere end tre-fire timer til arbejdet med teksten. Det fremgår tydeligt, at han føler, han står i gæld til Munk for dennes omfattende arbejde med *Buddha*. Rørdam skriver:

Må da sende Dem det, som det er – i Håb om, at De vil finde et eller andet brugeligt, og ikke tro, at jeg har jasket med Deres til Gengæld for det store befriende Arbejde, De udførte med mit! (Rørdam 05.11.1936)

Rørdams første besøg i Vedersø

Allerede i en nytårshilsen fra 1933 havde Rørdam inviteret sig selv til jagt, en

bid brød og en snak hos ”den Vedersø Præst”, altså før de egentlig blev venner. Nytårskortet besvarede Munks ”venlige hilsner” til Rørdam, men Rørdams forsøg på at invitere sig selv bar ikke frugt. Mere held har han, da han den 18. juni 1935 skriver, at han gerne vil besøge Munk i Vedersø, som hans ven. Selv på det tidspunkt er Munk i første omgang tøvende:

Besøge mig skal De ikke; jeg vil blive dem en skuffelse. Og alligevel kunde det jo blive en viss Oplevelse for mig at have Valdemar Rørdam til at skyde en af mine Urkokke eller 7 af mine Agerhøns. (Munk 22.06.1935)

Trods Munks tøven bliver besøget til noget allerede samme efterår. I et brev fra den 10. oktober 1935 melder Rørdam sin ankomst i Vedersø den 9.–14. november, og i et senere brev fra den 25. november 1935 takker Rørdam for besøget, hvor han følte sig så ”lyslevende”. Nok undrede Rørdam sig over, at han ikke fik Munks arbejdsværelse at se, men han lærte alligevel Munk at kende gennem samværet, samtalerne og de tavse jagtture, ... *og dog så jeg meget både med Syn og Sind, også af Dem. Uden mange Ord var vi med Hjertet på Jagt sammen.*

Gennem Munk bragtes Rørdam i kontakt med sig selv. Han mærkede, som han skriver, i samværet med Munk endnu engang, hvad det inderste i ham var. Han beskriver de lykkelige dage i Vedersø med ordene:

Jeg løftede min Byrde af Sandskove til Himmels med Klitterne, og sank med min Ungdoms Hav svulmende Ung i Fædrenes Evighed. Så endte jeg da, hvor jeg begyndte, som en smule

Blæst og et Pjask Bølger ... Men hvad det inderste i mig var, mærkede jeg altså atter engang i Samværet med Dem ... (Rørdam 25.11.1935)

I Rørdams mange breve til Munk, lægger han aldrig skjul på, at det er besværligt at være Valdemar Rørdam. Rørdam signerer brevet af den 25. november 1935: ”Deres bortblæste og bortskyllede Ven”. Siden han kom hjem fra Vedersø, har han nemlig følt sig ... *indvendigt død og begravet*. I samme brev benævner han sig selv som ... *en sløv Pen og en Dødningsjæl*. Besøget var oplivende, men siden hjemkomsten har især sygdom nedbøjet hans sind.

Allerede efter dette første besøg, nævner Rørdam både hustruen Lise Munk og børnene Yrsa, Helge og den mindste, Arne, i sit brev. Alle har medvirket til den livgivende oplevelse, besøget var, også gravhunden Gravmand.

Tvivilsomme nætter og glade dage

Den 9. januar 1936 er Rørdam senge-liggende på grund af forkølelse, og hans hustru Margrethe Rørdam må på hans vegne skrive til Munk angående et ræveskind, som Rørdam netop har modtaget fra Munk. Rørdam husker ikke i sin ”omtågseshed” hvor ræven blev skudt, og hvad han skal betale for skindet.

Tilsyneladende går der et års tid mellem Rørdams første og andet besøg i Vedersø. Den 15. oktober 1936 fremgår det af Rørdams brev til Munk, at han har måttet takke nej til en jagtinvitation. Det er lyrikeren, der skriver:

Jeg måtte lade Hønen gå – ikke Deres

alene. Har ikke haft anden Part end Savnets og Mindernes i alle disse vidunderlige Jagtdage. Og et hul i Trommehinderne nu og da – som tryllede Hede, Klit og Sivsøer frem. (Rørdam 15.10.1936)

Hullerne i trommehinderne fremkaldtes af Munks Jagtbreve i *Nationaltidende*. Disse breve har tryllet det vestjyske landskab frem i Rørdams sind, men selv har han ikke deltaget i jagten.

Dog allerede dagen efter har Rørdam tilsyneladende modtaget endnu en invitation, og han skriver den 16. oktober 1936, at han vil gøre alt, hvad han kan, for at møde Munk den 31. oktober. Han kan godt nok ikke gå, men han kan da, som han siger ... *sidde på en Lyngtue og se Dem (Kaj Munk) skyde 3die høne til h. ud af Flokken*.¹⁴

At besøget blev til noget, ser vi af brevet den 5. nov. 1936.

Herlige Dage, Morgener og Aftener, og dybt tvivlsomme Nætter gav De mig; De og Fru Lise. Hurra for Dem begge to! For dem alle fem! Hils hele Paradis fra din taknemlige gamle Synder Valdemar Rørdam. (Rørdam 05.11.1936)

Som ved første besøg har Rørdam tydeligvis haft glæde af samværet med hele familien Munk. ”Hils hele Paradis”, skriver han! Rørdam har befundet sig ovenud godt med herlige dage og aftener, men nætterne?

Allerede efter det første besøg omtaler Rørdam, i brevet fra den 25. november 1935, at han og Munk har jagten tilfælles,

men der er også punkter, hvor de er forskellige ... *indendørs min Modsætning, min Broder under åben Himmel*. Og her efter andet besøg, mindes han nætter med tvivl i sindet. Man kan kun gisne om, hvad det er Rørdam hentyder til.

Det er dog sandsynligt, at de har diskuteret deres forskellige syn på religion og kristendom. Et par måneder før, den 10. oktober 1935, nævner Rørdam, at han har været i teatret, hvor han har set Munks skuespil *Kærlighed*.¹⁵ Stykkets forkyndelse er, ifølge Rørdam, ... *Lærens ligestyldighed i Jævnføring med Livets Varmefylde og Bærekraft*. Han har igennem stykket oplevet et kald, som også møder ham igennem Vilh. Grønbechs bog *Bag om Jesus*.¹⁶ I den forbindelse skriver Rørdam:

... han og De får mig næsten til at tro mig Hedning og lidet troende gro i Uråde kristen alligevel – skønt jeg aldrig vilde bruge det Ord. (Rørdam 10.10.1935)

Hvor kunne man ønske, at Rørdam her havde sat et par kommaer, for det gør en verden til forskel, om man betragter ”Hedning og lidet troende” som indskud, hvor det altså skal forstås som Rørdams syn på sig selv, eller man ingen kommaer har, og intet indskud, og det så forstås som om, det er de to andres kald, der får ham til at tænke på sig selv som ”Hedning og lidet troende”.

Jeg vælger den første læsning, som bedst hænger sammen med de efterfølgende ord om at gro i uråde. Rørdam, som ellers anser sig selv for at være hedning og lidet troende, er i så fald, gennem skuespillet *Kærlighed* og Vilh. Grønbechs

Digteren Valdemar Rørdam.

bog, kommet i uråde, altså i vildrede, og tanken, om hvorvidt han måske alligevel er kristen, er groet frem. Er det sådanne tanker, som også har rumsteret de tvivlsomme nætter i præstegården i Vedersø? At Rørdam signerer brevet ... *din taknemlige gamle Synder*; kan understøtte denne læsning.

Buddhas endeligt

Rørdam betragtede nok sig selv som hedning og lidet troende, men arbejdet med *Buddha*, *Lykkens Yndling* viser hans optagethed af noget religiøst. I sit første brev til Munk i april 1935, skriver han således:

Buddha opført! Ja, da jeg granskede ham og hans Disciple og arbejdede på hans Drama, var det virkelig ikke mindst som et Middel til at udtrække Begær efter Begær af mine egne Kæber; og Forsøget slog ikke Fejl! (Rørdam 11.04.1935)

Desværre for Rørdam og Munk blev *Buddha* aldrig opført. Rørdam modtog ellers den 7. august 1935 et brev fra Andreas Møller, hvori han meddelte, at Det

kgl. Teater ville antage Stykket. Møller var i 1935 teaterchef på Det kgl. Teater, så stor var Rørdams glæde.¹⁷

I kølvandet af dette arbejder Rørdam, efter Teatrets forslag, med yderligere forkortelser. I et brev den 25. november 1935, tror Rørdam stadig på projektet og ser frem til, at Munk skal se det Buddhaspil, som han har gravet ud af Rørdams ”Textbjerg”.

Men noget kom i vejen, for to måneder senere, den 30. januar 1936, skriver Rørdam til Munk, at han ikke venter at se *Buddha* opført. Og den 20. august 1936 skriver han, at han intet har hørt fra Teaterchefen. Dog har han fået et indirekte svar, nemlig ”Programmets tavshed om ”Buddha””, hvilket jo også er tydeligt nok. *Buddha* er ikke på Det kgl. Teaters program i vintersæsonen 1936.

Vi skal hen til maj 1940, før vi får opklaret *Buddha's* skæbne. Rørdam beder Munk om et lån på 500 kr. Han er, som så ofte før, i pengeproblemer.¹⁸ I den forbindelse skriver han, at *Buddha* har været sendt i radioen, hvilket har været en stor skuffelse:

Buddha i Radio blev jo ikke blot en Mishandling, som jeg aldrig og Stykket sent forvinder, men også Skuffelse pengeligt, idet Neidendam og Rostrup og Dramatikerne kun levnedede c. 700 Kr. til mig (Rørdam 01.05.1940)

Rørdam havde ellers allerede i sit andet brev til Munk, den 18. juni 1935, drømt om den fortjeneste, som *Buddha* kunne indbringe. Han gjorde sig også tanker om, hvordan han kunne kreditere Munk for dennes store arbejde. Han skriver til Munk den 18. juni 1935, at hvis stykket

opføres, skal der stå: ”Af V. R. ved Kaj Munk”. Og fortjenesten skal de to dele lige over, dog, hvis Munk ... *som den mest velhavende, gavmildt vil nøjes med 1/3, tager jeg med Tak derimod som den afgjort fattige*.¹⁹ Munk svarer på dette brev den 22. juni 1935:

... men, hør nu her, kære Valdemar Rørdam, jeg er hverken fattig eller rig, og jeg ved ikke, hvad De er, men eet ved jeg, at Penge ikke kan nævnes for mig i sammenhæng med Deres Værk. Hverken i Titel eller i Procenter eller i noget som helst andet kan mit Navn komme i betragtning ved ”Buddha, Lykkens Yndling”. Det lyder helt latterligt i mine Øren, at de vilde give mig 1/3 af mulige Indtægter for de Parenteser min Fyldepen næsten af sig selv har sat ... (Munk 22.06.1935)

Den store fortjeneste blev der altså ikke noget af, teateropførelse ej heller, og radioforeførelsen blev en fiasko. *Buddha* nævnes kun to gange siden, nemlig i et brev, som Rørdam skriver til Munk fra Bispebjerg Hospital den 13. december 1940. Han har forud for en operation ordnet sine papirer og mangler i den forbindelse det af Munk forkortede eksemplar af *Buddha*. Mon det ligger hos Munk?

Sidste gang Rørdam nævner *Buddha*, er, da han 8. januar 1944, umiddelbart efter nazisternes likvidering af Munk, skriver et brev til Lise Munk: ”Aldrig har jeg glemmt den uselviske Glæde og Hjælp-somhed, hvormed Deres Mand modtog min ”Buddha””.

Rørdam tilbagekaldte dog dette brev, som Lise Munk således aldrig modtog. På ku-verten står, at det er tilbagekaldt, fordi det er egnet til ”Mistydnung og Misbrug”.

Det var nok ikke *Buddha*, der var årsagen til tilbagekaldelsen; snarere den, at Rørdam i brevet udtrykker sin uenighed med Munks politiske Virksomhed, og at han nævner, at Munk ... *blev den første, der helt uretfærdigt uforstående stemplede mig som Landsforræder*.

Inden det kom så vidt, havde de to dog haft glæde af hinanden i omkring seks år, både som venner, jagtkammerater og digterkollegaer.

Digterskavanker

At Rørdam kæmper med inspirationen og sit eget sind, er tydeligt, men at den tilsyneladende altid virksomme Munk også kæmper ses også i deres korrespondance.

Den 5. april 1937 dør Valdemar Rørdams hustru Margrethe Rørdam. Af Rørdams brev den 14. maj 1937 ser vi, at Munk ikke har vist sin deltagelse i den forbindelse, og Rørdam antager, at det må skyldes, at han ikke har vidst om det. Rørdam skriver nemlig i sit brev, at hvis Munk havde vidst det, så havde han nok sendt Rørdam et ”Håndtryk”.

Munk er hurtig til at svare, og i brevet den 20. maj 1937 forklarer han, hvorfor Rørdam ikke har hørt fra ham. Brevet er ikke entydigt, men angiver to mulige grunde.

Munk har enten været så fyldt af digterisk inspiration, at han ikke har kunnet koncentrere sig om andet og derfor ikke har læst aviser, eller han har været så inspirationsforladt, at han, som han selv siger, har været blottet for Evne til at give sig af med noget som helst. Altså ikke engang det at vise sin ven deltagelse

i forbindelse med hustruens dødsfald? Brevet kan tolkes i begge retninger.

Jeg kender til 2 – saa godt som kun 2 – Slags Perioder i mit Liv, den under Inspirationen og den uden.

I den første arbejder jeg paa det, den nu i det Øjeblik gælder, og har hverken Tid eller Sans eller Evne for noget som helst andet, end ikke Avislæsning; i den anden er jeg blottet for Evne til at give mig af med noget som helst. Her har de Forklaringen paa, at mit Haandtryk er udeblevet ... (Munk 20.05.1937)

Det er svært at spore den manglende inspiration, hvis man ser på antallet af trykte artikler bare i 1937.

Munk får trykt mindst 48 tekster i aviser og blade i 1937.²⁰ Han er mest produktiv i november og december, hvor han har henholdsvis ni og ti artikler med. I hver af månederne april og juli udkommer der til gengæld kun én artikel, og i januar er der tilsyneladende ingen artikler af Munk i dagbladene.

Så der er måske alligevel noget, der tyder på, at Munk i visse perioder er fuld af inspiration og i andre mangler den totalt. I april, altså tiden omkring Rørdams hustrus død og begravelse, har Munk kun ét indlæg i aviserne, så ud over at han ikke har vist sin deltagelse, så har han heller ikke været en særlig produktiv avis-skribent.

Vi ved, at Munk i 1937 også skrev to skuespil, nemlig *Selvtægt*, som blev skrevet i begyndelsen af året, måske i januar,²¹ og *Diktatorinden*. Desuden skrev Munk i 1937 filmmanuskriptet til *Filmen om Christiern den Anden*. I hvilke måneder, han skrev de sidste, ved vi ikke.

Året før, i 1936, var der mindst 78 indlæg i aviser og blade. Her var marts og december de mest produktive måneder med henholdsvis elleve og tretten indlæg. Der var ingen måneder uden at aviserne bragte et af Kaj Munks indlæg, men i juni bragtes kun ét.

I 1936 skrev Munk samtidig skuespillene *Et Oxford-Snapshot*, *10 Oxford-Snapshots*, *Kunsten i København* og *Sejren*. Det sidste var færdigt allerede i slutningen af januar.²²

Munk var tilsyneladende en mere produktiv avisskribent i 1936 end i 1937, men havde altså også der perioder, hvor han var mindre aktiv.

I 1938 var november og december de måneder, hvor Munk havde flest indlæg med i aviser og blade, nemlig henholdsvis ni og ti, mens han i februar og juni kun havde ét indlæg i hver af månederne. Alt i alt var der mindst 59 indlæg dette år.

Munks svingende inspiration afspejles altså, efter alt at dømme, i antallet af indlæg i aviser og blade.

I svaret på Rørdams brev om hustruens død er det bemærkelsesværdigt, at Munk fortæller om sin egen sorg over, at han har måttet aflive sin kære gravhund Gravmand. Det var søndagen før pinse, skriver Munk, hvilket vil sige den 9. maj, elleve dage før svaret til Rørdam. Det går ham tydeligt på ... *Det har kostet mig Litervis af Taarer baade før og efter*.

Vi har desværre kun et uddrag af brevet, men det kan virke lidt malplaceret at sammenligne sin hunds død med vennens hustrus død.

Rørdam flytter efter hustruens død fra Snekkersten nord for København til

Troense på Tåsinge.²³ Den 8. september 1937 skriver han en kort hilsen til Munk, hvori han igen inviterer sig selv til Veder-sø:

Efter næsten et Års uafvendt skiftende Bølgeslag af Død og Liv, Regnskyl og Solskin, vilde det gøre mig godt at følges med Dem nogle Dage på Hønejagt. Er De rask nok til at gå ud? Gider De se mig igen? I så Fald, må jeg komme den 17de dennes Aften? (Rørdam 08.09.1937)

To dage efter byder Munk ham hjerteligt velkommen. Dog lider Munk ind imellem af en hovedpine, som gør, at han kan blive nødt til at lukke sig inde for sig selv. ”Hovedskørheden”, som Munk kalder den, skal dog ikke forhindre Rørdam i at komme på besøg, for Rørdam finder sig ... *jo net i, at jeg [Munk], naar Hovedskørheden tager Overkommandoen hos mig, lukker mig inde i Lazarettet og overlader Gæsten til at passe sig selv* (Munk 10.09.1937)²⁴

Det tyder på, at dette har været tilfældet i forbindelse med et af de tidligere besøg. Måske har Rørdam så underholdt sig med resten af familien, som han tydeligvis er glad for, særligt Yrsa, Lise og Kaj Munks ældste barn, som han nævner i senere breve og også sender gaver til, både en bog og senere et udstoppet egern fra Lolland.²⁵

Men Rørdam har også sine skavanker, nemlig problemer med benene og med hjertet. Da han takker ja til invitationen om at komme den 17. september 1937, skriver han i en efterfølgende note:

Gid Deres Hovedpine må skåne Dem d. 18⁰⁰ ff.; og hvis jeg overfaldes af

Ben- og Hjertesvagheder stoler jeg på, at De lader mig sidde, medens De selv går rørrig over Land og Sø! (Rørdam 14.09.1937)

I Rørdams nytårshilsen den 31. december 1937 takker han for besøget. Siden har han haft travlt, og han har lidt af bronkitis. Men han mindes særligt søen med bekkasiner udenfor præstegården og fasanerne, som Munk skød, selvom det var fredningstid. Urkøkkene på Torsted hede mindes Rørdam også og aftenerne hjemme hos Munk. De to venner kan altså rumme hinanden med de skavanker, som de hver især har.

Vulkanen i Vedersø

Den 4. februar 1938 kan Rørdam dog ikke huske, om han har fået sagt tak for ... *de fire vidunderligt velgørende Dage* ... hos Munk i Vedersø i september 1937. Han skriver, at han har lynende travlt, så travlt, at han stumt har måttet lade Kaj Munks 40-årsdag gå sig forbi. Han har altså ikke fået sendt nogen hilsen til vennens fødselsdag.

Tonen i dette brev er måske knap så hjertelig, som i mange af de tidligere breve. Sporer man en snert af misundelse?

38 af Rørdams 45 breve og beskeder til Munk indledes med ordene: ”Kære Kaj Munk”. Tre korte beskeder har ingen indledning, og fire breve indledes anderledes. De to af disse er skrevet, inden de to bliver venner. Brevet fra den 20. august 1926 har en formel indledning: ”Hr. Sognepræst Kaj Munk”. Indledningen i brevet fra 1933 indeholder en helt anderledes anerkendelse af Munk som digter: ”Kære Mester i den Kunst, jeg kun blev

Fisker i, Dramaet.” Den 9. august 1935 indleder Rørdam sit brev med ordene: ”Kære Trolldmand fra Vedersø”.

Denne hilsen må referere til, at Munk har tryllet med *Buddha*, så teaterchefen på Det kgl. Teater nu vil antage stykket. Det fjerde brev, som skiller sig ud, er dette fra den 4. februar 1938. Brevet indledes nemlig med ordene: ”Kære Vulkan i Vedersø!”

Howdan mon Munk har opfattet denne hilsen? En vulkan er fascinerende, på afstand måske et smukt syn, men i udbrud er den først og fremmest ildsprudlende, lavastrømmende, voldsom, kraftfuld og farlig for sine omgivelser. Hentydes der til, at Munk spyer sine artikler, dramaer, digte og breve ud ukontrolleret og voldsomt, som en vulkan slynger aske, lava, ild og sten ud i luften? Kan Munk have modtaget denne hilsen som et kompliment? Det er i hvert fald svært ikke at læse nogle undertoner, som, da det kommer til et brud mellem de to i juli 1941, understøtter Rørdams syn på Munk som værende ... *landsfarlig og folkeligt vildledende*.²⁶

Når man tager i betragtning, at Rørdam ikke husker, om han har sagt tak for sit sidste besøg, skriver han, sammenlignet med takken i forbindelse med de to første besøg, ikke meget, siger ikke egentlig tak, skriver dog, at det var nogle vidunderlige dage.

Men nu har Rørdam for travlt med opgaver, som ikke er hans egne, hvilket vil sige oversættelsesarbejde.

... jeg Times dagligt Raslen med Pen og Bog, uden Tid eller Kraft til overs for eget Værk endsige Brevveksling. Selv Juledagene bundet, kun 2 Fridage ved Nyår! (Rørdam 04.02.1938)

Det er altså grunden til, at han ikke har ladet høre fra sig før, heller ikke i forbindelse med Munks 40-års fødselsdag.

Og samtidig med, at Rørdam altså slider med at oversætte andres værker, oplever Munk den ene succes efter den anden. Rørdam har netop overværet Munks drama *En Idealist*, som han takker for.

Skuespillet *I Brændingen* om Georg Brandes var blevet opført i februar året før på Betty Nansen Teatret.²⁷ Munks *Sejren*, inspireret af Mussolinis krig mod Abessinien var opført både i Oslo og på Folketeatret.²⁸ Allerede i 1932 var *Ordet* blevet spillet på Betty Nansen Teatret.²⁹

Det er som om, alle døre åbner sig for Munk, mens dørene lukker sig for Rørdam. *Buddha* blev ikke opført, og Rørdam slider med det evindelige oversættelsesarbejde. Det er forståeligt, hvis den ældre Rørdam er en anelse misundelig på sin yngre ven. Han har ikke fulgt en opfordring fra Torben Krage til at skrive en artikel om ”Kaj Munk og Teatret”, fordi han umuligt kunne afse den uge, en sådan opgave ville tage.³⁰

Når man tænker på, hvordan han tidligere har følt, han stod i en nærmest ubetalelig gæld til Munk, er dette lidt påfaldende.

Men Munk klarer sig jo også fint uden Rørdams hjælp og også uden dennes selskab. Rørdam antyder i brevet den 4. februar 1938, at han gerne har villet rejse med Munk vestover, men at Munk havde andet for. Desuden har Rørdam jo ikke ... *stort at meddele... Mine digteriske Oplevelser i disse År er betydeligt færre og svagere end de personlige.*

Munk har altså ikke haft tid til at tage Rørdam med vestover, og Rørdam lader det falde tilbage på sig selv, for det er måske meget forståeligt, at Vulkanen fra Vedersø ikke prioriterer samværet med Rørdam, som jo ikke vil kunne bidrage med den store inspiration.

Brevet til "Vulkanen i Vedersø" har først og fremmest til hensigt at takke Munk for opførelsen af *En Idealist*, men også at lykønske ham med den digteriske virksomhed:

Min Lykønskning til den ildsprudlende digteriske Virksomhed, De lever i, - o, vældige Vulkan, Gudernes Alter! (Rørdam 04.02.1938)

Her kan man igen få den tanke, at der er en ironisk undertone, når han tilhylder Munk næsten som en guddom: "o, vældige Vulkan, Gudernes Alter". Mener Rørdam, at berømmelsen er steget Munk til hovedet?

I en kort meddelelse den 28. november 1938 skriver Rørdam til Munk, som er blevet valgt til Studenterforeningens æreskunstner: "Modtager med Tak Apollo Kl. 8."

Metaforen "Apollo" henviser til den græske gud Apollon, og i lighed med denne blev Studenterforeningens æreskunstner kronet med en laurbærkrans. Er det spøg, ironi eller blot anerkendelse?

Det kan her være på sin plads at nævne den afsluttende hilsen fra Rørdams brev nytår 1933, selvom det blev skrevet nogle år før, de to blev venner. "Godt Nytår, uden større Succes end de har Rygrad til!" er den afsluttende hilsen i nytårshilsnen.

Munk skriver i *Foraaret saa sagte kommer*, at der var en særlig melodi, der havde fulgt ham, siden hans spæde år, nemlig melodien: "Ret dig!"³¹

Munk mente, at hans problemer med fysisk at holde ryggen rank, lå i generne. Desuden var det Guds måde at sige til ham, at han des mere måtte holde ryggen rank på en anden måde, formentlig med henblik på karakterfasthed.

Da Moderen tog ham til læge i København, fik han at vide, at ryggen ikke fejlede noget, men at den ikke havde godt af, at han altid gik og kiggede på gaden. Han skulle kigge noget mere opad. Ikke desto mindre fortsatte barndoms melodien, efter Munks eget udsagn, indtil han blev så gammel, at folk ikke længere turde slå den an.

Men er det ikke lige netop den melodi, Rørdam slår an her i sin hilsen? Selvom han ikke har kendt til Munks opvækst, så var dennes problem med fysisk at ranke sig vel synlig for enhver? Er Rørdam spydig og måske jaloux på sin yngre digterkollega, eller forsøger han bare at være humoristisk? Endelig så kan Rørdams hilsen jo også ene og alene hentyde til Munks karakterfasthed, men selv i det tilfælde har den en undertone af spydighed over sig.

Fjerde besøg i Vedersø

Hvorom alting er, så fortsætter venskabet, og Rørdam vender i sine breve tilbage til "Kære Kaj Munk.", når han skriver til vennen, og det gør han den 26. april 1938, hvor han netop har læst *Han sidder ved Smeltediglen*, Munks stykke om jødeforfølgelse. Rørdam roser dette stykke, som han mener overgår

både *Ordet* og *En Idealist* i ”gennemført klarhed”. Stykket er ”helt Prædiken og helt Digterværk”, skriver Rørdam.

I oktober samme år er Rørdam på rejse i Sønderjylland og er i den forbindelse inviteret til at besøge familien Munk for fjerde gang. Han skriver den 8. oktober 1938 fra Kollund i Sønderjylland: *Jeg glæder mig til at blive gennemvådet og forblæst hos Dem.*

Han regner med at opholde sig i Vedersø fra den 15. til den 17. oktober. Om Rørdam når at besøge Munk, er ikke helt sikkert. Der er dog et par antydninger i brevet den 15. december 1938 af, at han har besøgt Munk. Rørdam hilser nemlig med ordene: ”Tak for sidst!”. Derudover skriver Rørdam, at ænderne i Ørstedsparken minder ham om Munk og Vedersø.

Så fire besøg i Vedersø er det nok blevet til på de godt tre og et halvt år. Det blev sandsynligvis sidste gang Rørdam besøgte Munk, i hvert fald nævner brevene ikke flere besøg. Men et telegram fra Rørdam den 28. november 1938 og et brev fra Rørdams anden hustru Margot Rørdam til Munk den 1. december 1938, peger på, at de to par har mødtes i København i forbindelse med kåringen af Kaj Munk som Studenterforeningens Æreskunstner!³² Margot Rørdam skriver, at hun har nydt aftenen med de andre, altså fejringen i Studenterforeningen, men særligt frokosten med ”kun os fire”.

Munk inspirerer Rørdam

Som tidligere nævnt fremgår det tydeligt af korrespondancen, at Rørdam i perioder har haft det svært, både økonomisk, helbredsmæssigt og karrieremæssigt. Han skriver i sin nytårshilsen den

31. december 1938 at han stadig hænger i med oversættelsesarbejdet, men glæder sig over ... *hvad andre har Tid og Råd at frembringe. Selv over Deres. Hamlet om-sat modtog jeg i Dag, har ikke læst den, men takker foreløbigt.*

Rørdam må endnu engang sidde på side-linjen, mens Munk farer frem med sine udgivelser, nu altså gendigtningen af Shakespeares *Hamlet*. Han må nøjes med at glæde sig over det, som andre frembringer, fordi de netop har den tid og de penge, som Rørdam ikke har. ”Selv over Deres”, skriver han her til Munk. Dette lille ”selv” giver udsagnet en mislyd.

Som om Munks arbejde rangerer længere nede på Rørdams liste over digteriske frembringelser, som han glæder sig over. Men når han i nogle af de sidste brevlinjer skriver, at ... *Ingen Mand har i dette År givet mig halvt så meget som De – også af mit eget*, så må man atter tro, at Rørdam under Munk al den succes, han får.

Ordene om, at det, Munk har givet, også vedrører Rørdams eget, peger på, at Munk har været en inspirationskilde for Rørdam. Det støder man også på igen og igen i korrespondancen mellem de to.

Den 13. april 1936 skriver Rørdam til Munk:

Gid jeg havde kendt Dem og kunnet følge Deres arbejde, mens jeg var levende! Men selv hernede kan det altså give mig Illusioner af Liv nu og da. (Rørdam 13.04.1936)

En uges tid før håbede han på, igen at mødes med Munk:

Jeg slæber både Tanke og Fod tungt efter mig, også Glæde og Sorg trænger kun sløvt ind. [...] Vil De en-

gang, ligesom sidst, vække mig af min Tryllesøvn, en Time eller to, gør De dermed en god Gerning. (Rørdam 07.04.1936)

Rørdam kæmper med tungsind, føler sig i perioder næsten mere død end levende, men Munk er den, der kan vække ham til live.

I sit brev fra den efterfølgende sommer den 29. juli 1937, skriver Rørdam om sit hjem i Troense, som han på det tidspunkt netop er flyttet ind i. Omgivelserne er perfekte, naturen er skøn, alle hans møbler har fundet deres sted, men alligevel har Rørdam ikke fundet sig til rette og beder Munk om at komme og kalde ham til live:

... mine Møbler, jeg veed al Bohave for Dem gælder mindre end for mig, har første Gang i deres Liv fundet hvert sin rette Plads. Men ikke jeg selv, som midt i alle Herlighederne er hjemløs, næsten hjælpeløs, eller afsindig. Kom da, hvis De kan, og prøv at kalde mit Sind tillive igen! (Rørdam 29.07.1937)

I september 1939 ligger Rørdam i flytte-rod. Efter et par år i Troense på Tåsinge, søger han tilflugt hos kunstnerfamilien Agnete og Sigurd Swane i Grevinge på Sjælland.

Han blev i september 1938 gift 2. gang med den 17 år yngre Margaretha (Margot) Rothnau, men allerede nu, et år efter, har han besluttet endeligt at skille sig fra hende igen.³³ Han begrundet det med, at hun har valgt sit fædreland, Tyskland, frem for ham.

Fra oktober 1939 skriver Rørdam sine breve til Munk fra Swanes hjem, Malergården i Grevinge, hvor han stadig bor,

da han skriver sit brev til Lise Munk efter mordet på Kaj Munk i 1944. Her befinder han sig tilsyneladende godt. Og familien Swane giver Rørdam den kunstneriske inspiration, som Munk også indimellem har givet ham.

Umiddelbart inden flytningen skriver Rørdam til Munk. Han har været uarbejdsdygtig og deprimeret, men kan nu endelig genoptage sit oversættelsesarbejde. I det lange brev til Munk fortæller Rørdam nu grundigt vennen om både skilsmisse og flytning, og om sin depression, men han pointerer også, at det har været en stor lykke for ham, i hans alder, at blive ven med Munk.

... på eet Punkt bliver jeg den jeg var: en Trofast Ungdoms Ven – også Deres. En stor Lykke, ikke nok men dog en stor Lykke, endnu i min alder at kunne vinde og give Venskab! Deres Valdemar Rørdam. (Rørdam 12.09.1939)

Besættelsen

Besættelsen den 9. april 1940 er en begivenhed, som i høj grad påvirker Munk. Han skriver til vennen den 9. juni 1940:

Men nu kan vi ikke digte mere – og ikke tænke mere og ikke leve under andet end et/ Gud være os Syndere naadig! (Munk 09.06.1940)

Hvad ligger der i dette? Er det med tanken på sin egen forudgående betagelse af Hitler, at han anråber Gud om at være ham nådig? Hvem er ”vi”? Er det Rørdam og han selv? Eller taler han på hele Danmarks vegne? Er det den danske parlamentarisme, han beder om nåde for, eller er det Danmarks passivitet i den første

besættelsestid, som giver grund til denne anrøelse om Guds nåde?

I et brev fra november samme år, skriver Munk om dyrene i Vedersø på en måde, der giver associationer til besættelsen:

Her myldrer med Ræve i Aar. De spadserer ved højlys Dag nede i Engen ... Ja, i Aar er her Ræve og om 10 Aar er her Ulve. Saa bliver det lysteligt at være Jæger.

Nu trækker Gæssene over den brune Sø i skrigende kiler. Vest-Stormen rusker i Havens Træer, Minerne droner mod Klitterne, hvor Tyskerne staar. [...]

Og Holger Danske sover endnu. Men drømmer uroligt. Saa vaagner han snart. (Munk 26.11.1940)

At landskabet er et udtryk for en sjæls-tilstand, er velkendt blandt digtere og deres læsere. Rævene, der myldrer frem og spadserer ugenert rundt ved højlys dag, er måske en parallel til tyske soldater. I hvert fald bruges ordet ”spadserer” sjældent om ræves måde at bevæge sig på. At gæssene flyver skrigende, ikke skræppende, eller knevrende, kan betegne den angst, som mennesker føler under krigen, angsten, som for nogle udmunder i flugt. Vest-Stormen rusker i Havens træer, og sandsynligvis også i Munks sind.

Men Holger Danske drømmer uroligt, og Munk forudsiger, at sagnfiguren Holger Danske, som kommer Danmark til hjælp, når landet er i yderste nød, snart vågner. I 1943-1945 kalder en af modstandsbevægelsens største sabbotagegrupper sig for Holger Danske.³⁴ Om det er denne ulmende modstandsbevægelse, Munk al-

lerede her tænker på, kan vi ikke med sikkerhed vide, kun gisne om. Men at der er uro i Munks sind, er der ingen tvivl om.

I brevet den 20. februar 1941 er Munk stadig urolig eller træt og bundløst led ved verdenssituationen, når han tænker på, at ... *vort Lands 1000aarige og hvad værre er geografiske Fjende har naaet en Magtstilling, der kyser Alverden i et Musehul.*

Han nærer på dette tidspunkt ingen sympati for Tyskland, Danmarks geografiske fjende gennem 1000 år. Og det går ham på, at det er lykkedes Tyskland at skræmme alverden, her må han også hentyde til den danske regering.

Munk og døden

Den 4. januar 1944 likvideres Munk af en gruppe nazister. I sin nytårsprædiken et par dage før, udtrykker han, at han hver aften konfronteres med angsten for, at det bliver denne nat, nazisterne henter ham.³⁵ For Munk holder af at leve. Han holder af sine kære, og døden er en fjende.

Den 28. november 1935 undrer Munk sig således over et digt, hvori døden kaldes for en bror.

... hvor kan et levende Menneske, tilmed en Digter, finde paa at kalde Døden for Bror? Døden, den Satan, der vil tage mig væk fra Sneppen og Barnet og Blæsten og Orglet og Gravmand. (Munk 28.11.1935)

Et par år senere forbander han døden, som på det tidspunkt netop har taget Rørdams hustru og hans egen kære gravhund, Gravmand:

Den forbandede Død, ikke just saa meget endda den, der møder os selv, men den, der tager vores dyrebare! (Munk 20.05.1937)

Hvor det i brevet fra 1935 handler om den satan til død, der tager ham væk fra alt det, han holder af, altså om Munks egen død, så handler det i 1937 om, at den forbandede død kan tage hans kære fra ham.

Munk bryder venskabet

Munk og Rørdams venskab synger på sidste vers, da Munk den 20. februar 1941 vil lykønske Rørdam med, at denne er kommet på Finansloven. Munks brev til Rørdam bliver ikke sendt i første omgang, da Munk ikke kan finde Rørdams adresse. I brevet spørger han, om de mon, Rørdam og han, kommer til at opleve et efterår sammen, et efterår med besøg af Rørdam i præstegården, hvor denne skal fortælle om ”alverdens Ting og Sind”.

Da brevet endelig bliver sendt, er der gået næsten fem måneder, og Munk har i mellemtiden erfaret, at Rørdam holder med tyskerne, som nævnt i denne artikels indledning. Derfor tilføjer han nogle få vrede linjer til det oprindelige brev:

Nu læste jeg Deres Digt i Akademisk Aktion og ser, at De er gaaet over til Preusserne og er at finde på anti-sønderjydsk Front. Det er for mig ren og skær Corfits Ulfeldt, og min Haand ryster af Vrede og Sorg.³⁶ (Munk 13.07.1941)³⁷

Disse linjer er tilsyneladende de sidste, Munk skriver til Rørdam. Hvis Rørdam

modtager Munks brev, inden han skriver til Munk den 21. juli 1941, så har han ikke opfattet Munks sidste linjer som et klart bud. Rørdam skriver ganske vist, at han er klar over, at hans standpunkt kan føre til opsigelse af venskabet, men halvdelen af brevet omhandler en invitation til Yrsa om at komme på besøg hos ham og familien Swane i Greve, da Swanes har en datter, der er jævnaldrende med Yrsa³⁸. Så Rørdam må tro, i hvert fald håbe på, at venskabet med Munk er stærkt nok til at overleve deres politiske uoverensstemmelse. Der tog han fejl!

Venskabet blev aldrig genoprettet.³⁹

Brevet den 21. juli 1941 fra Rørdam til Munk er det sidste, vi ved om. Vi må antage, at der ikke blev noget af Yrsas besøg i Greve.

Rørdam skriver dog et sidste brev, nemlig til Lise Munk efter Kaj Munks likvidering. Her udtrykker Rørdam sin uenighed med Munks politiske standpunkt. Han omtaler Munk som en mand med store dyder, men også med store fejl. En af fejlene er åbenlyst, at han, som den første, stemplede Rørdam som landsforræder.

Rørdam skriver, at han har anset Munks politiske virksomhed for at være ”landsfarlig og folkeligt vildledende”, og kalder sig for Munks modstander, som dog må udtrykke sin deltagelse med familien midt i deres sorg og savn.

Efter at have afsendt brevet tilbagekalder Rørdam det. Lise Munks navn og adresse er overstreget og der står: Retur.⁴⁰ Der er ingen tegn på, at Rørdam har sendt et andet brev i stedet. Så takken for venlig gæstfrihed og kondolence blev ikke overleveret til Lise Munk.

Litteraturliste

”Det kgl. Teater og ”Ordet”. Hvorfor Teatret ikke opførte Skuespil-let.”, *Berlingske Tidende Aften*, 3. september 1932.

Espersen, Søren 2003. Valdemar Rørdam: Nationalskjald og landsforræder. Lysias. S. 154.

Hertel, Hans 2008. ”Kaj Munk og Valdemar Rørdam: To højrenationale forfattere foran den nationale kridtstreg”, Hans Kirchhoff (red.) *Sådan valgte de: syv dobbeltportrætter fra besættelsens tid*. Gyldendal.

Johansen, Birthe. ”Andreas Møller”, Gyldendals Teaterleksikon. Set 01.02.2021 Andreas Møller | lex.dk – Gyldendals Teaterleksikon

Jørgensen, Aage 2009. ”Tre musketerer: Kaj Munk, Valdemar Rørdam, Ejnar Thomsen” i *Nordica*, bd. 26, 2009.

Kaj Munk Forskningscentret. *Studieudgaven*. Kaj Munk - Sejren: Et Skuespil om Verden i Dag (aau.dk), Kaj Munk - Selvtægt (aau.dk) og Kaj Munk - Tekster (aau.dk)

Kjær, Iver: ”Holger Danske - europæisk sagnfigur” i *Den Store Danske* på lex.dk. Hentet 1. februar 2021. https://denstoredanske.lex.dk/Holger_Danske_-_europ%C3%A6isk_sagnfigur

Munk, Kaj 1958. *Aldrig spørge, om det nytter: Digterens Liv fortalt af ham selv i Breve og Artikler m.m.* København: Nyt Nordisk Forlag, Arnold Busck.

Munk, Kaj 1944. ”Prædiken til Nytårsdag (B) (1) 1944”.

Munk, Kaj 1942. *Foraaret saa sagte kommer: Erindringer*. Westermann. S. 129-130.

Munk, Kaj 1935. ”Det, der ikke er raadent”, *Dagens Nyheder*, 6. april 1935.

Møller, Per Stig 2000. *Munk*, 5. oplag. Nyt Nordisk Forlag A/S. S. 145.

Nøjgaard, Niels 1952. *Kaj Munk og Valdemar Rørdam*. Privattryk.

Rossel, Sven; Thomsen, Ejnar: ”Valdemar Rørdam” i *Dansk Biografisk Leksikon* på lex.dk. Hentet 29. januar 2021 fra https://biografiskleksikon.lex.dk/Valdemar_R%C3%B8rdam

Rørdam, Margot 1938. ”Brev til Kaj Munk” 01.12.1938. Kaj Munk Forskningscentrets Arkiv.

Rørdam, Margrethe 1936. ”Brev til Kaj Munk”, 09.01.1936. Kaj Munk Forskningscentrets Arkiv.

Rørdam, Valdemar 1926-1941. 44 breve til Kaj Munk. Kaj Munk Forskningscentrets arkiv.

Rørdam, Valdemar 1944. ”Tilbagekaldt brev til Lise Munk”. Det kgl. Bibliotek.

Rørdam, Valdemar 1925. *Buddha, Lykkens Yndling*, Aschehous Forlag.

Schyberg, Frederik 1937: ”I Brændingen“ paa Betty Nansen Teatret Kunstnerisk Sukces for Munks ejendommelige og stærkt virkende Ungdomsstykke”, *Berlingske Tidende*, 26. februar 1937.

7. Kaj Munk er født 13. januar 1898 og Valdemar Rørdam er født 23. september 1872.
8. Niels Nøjgaard har i sin bog, *Kaj Munk og Valdemar Rørdam* fra 1952, behandlet de kontroversielle uddrag af Rørdams digt på s. 16-18.
9. Parentes er indsat af artiklens forfatter.
10. Alle Kaj Munks breve til Valdemar Rørdam er bortkommet. Dette fremgår af en note fra 1988 i Valdemar Rørdams efterladte papirer på Det kgl. Bibliotek. Vi har kun de uddrag, som findes i bogen *Aldrig spørge, om det nytter: Digterens Liv fortalt af ham selv i Breve og Artikler mm.* af Niels Nøjgaard (red.). Arnold Busck 1958.
11. Rørdam, Valdemar. *Buddha, Lykkens Yndling*, Aschhougs Forlag 1925. Dansk Forfatterleksikon. Set 01.02.2021. Titler på dansk skønlitteratur 1500-1975 (danskforfatterleksikon.dk)
12. Munk, Kaj. "Det, der ikke er raudent", *Dagens Nyheder*, 6. april 1935.
13. Munks brev er bortkommet, men ud af Rørdams svar, kan man læse, at der har været et sådant brev.
14. Parentes er indsat af artiklens forfatter.
15. Munk, Kaj 1935. *Kærlighed*. Det kgl. Teater.
16. Rørdam må mene bogen: Grønbech, Vilh. 1935. *Jesus Menneskesønnen*. Branner.
17. Johansen, Birthe. "Andreas Møller", Gyldendals Teaterleksikon. Set 01.02.2021 Andreas Møller | lex.dk – Gyldendals Teaterleksikon
18. Rørdams lån er beskrevet i detaljer af Aage Jørgensen i artiklen "Tre musketerer: Kaj Munk, Valdemar Rørdam, Ejnar Thomsen" i *Nordica*, bd. 26, 2009. S.135-137.
19. Per Stig Møller skriver i sin bog *Munk*, 2000, Nyt Nordisk Forlag, at det først var efter radioudsendelsen, at Rørdam tilbød Munk en del af honoraret, men Rørdams brev 18. juni 1935 viser, at det var i den allertidligste korrespondance.
20. Oplysningerne om antallet af Munks indlæg i aviserne stammer fra Kaj Munk Forskningscentrets *Studieudgave*. Kaj Munk - Tekster (aau.dk).
21. Ifølge Kaj Munk Forskningscentret Kaj Munk - Selvtægt (aau.dk).
22. Ifølge Kaj Munk Forskningscentret, Kaj Munk - Sejren: Et Skuespil om Verden i Dag (aau.dk).
23. Rossel, Sven; Thomsen, Ejnar: Valdemar Rørdam i Dansk Biografisk Leksikon på lex.dk. Hentet 29. januar 2021 fra https://biografiskeleksikon.lex.dk/Valdemar_R%C3%B8rdam
24. Parentesen er indsat af artiklens forfatter.
25. Brev fra Valdemar Rørdam 30.01.1936.
Brev fra Valdemar Rørdam 20.08.1936.
26. Brev fra Valdemar Rørdam til Lise Munk 08.01.1944. Brev til Valdemar Rørdam 13.07.1941 (Munk 1958).
27. Schyberg, Frederik: ",I Brændingen" paa Betty Nansens Teatret Kunstnerisk Succes for Munks ejendommelige og stærkt virkende Ungdomsstykke", *Berlingske Tidende*, 26. februar 1937.
28. Abessinien er det land, som i dag hedder Etiopien. *Sejren* blev opført i Oslo i 1936 og på Folketeatret i 1937.
29. "Det kgl. Teater og "Ordet". Hvorfor Teatret ikke opførte Skuespillet.", *Berlingske Tidende Aften*, 3. september 1932.
30. Det vides ikke, hvem Torben Krage er.
31. Munk, Kaj 1942. *Foraaret saa sagte kommer: Erindringer*. Westermann. S. 129-130.
32. Kaj Munk blev i hyldet som æreskunstner i Studenterforeningen ved et arrangement d. 26.-27. november 1938. Valdemar Rørdam blev i september 1938 gift 2. gang med den 17 år yngre Margaretha (Margot) Rothnau.
33. Rossel, Sven; Thomsen, Ejnar: Valdemar Rørdam i Dansk Biografisk Leksikon på lex.dk. Hentet 29. januar 2021 fra https://biografiskeleksikon.lex.dk/Valdemar_R%C3%B8rdam
34. Kjær, Iver: *Holger Danske - europæisk sagnfigur i Den Store Danske* på lex.dk. Hentet 1. februar 2021 fra https://denstoredanske.lex.dk/Holger_Danske_-_europ%C3%A6isk_sagnfigur
35. Munk, Kaj. " Prædiken til Nytårsdag (B) (1) 1944".
36. Corfits Ulfeldt, som var gift med Christian IV.'s datter Leonora Christina, blev i 1643 Danmarks Rigshofmester, men endte med at blive dømt som landsforræder. Corfzit Ulfeldt | lex.dk – Den Store Danske , set 22.03.2021.
37. Note i *Aldrig spørge om det nytter, 1958*: Tilføjeisen til Brevet er ifølge Poststempelen afsendt 13. 7. 1941. I Niels Nøjgaards bog *Kaj Munk og Valdemar Rørdam*, privattryk fra 1952, side 19, står der om samme brev, at det er stemplet den 23. juli 1941. Det er dog sandsynligt, at det er sendt den 13. juli, da Valdemar Rørdams brev af 21. juli 1941 kan læses som et svar.
38. Yrsa Munk, Lise og Kaj Munks ældste barn, blev født 13. august 1931, og er altså på dette tidspunkt 9 år.
39. Af Agnete Swanes brev til Kaj Munk 1. januar 1942 fremgår det, at Munk skulle have gjort grin med Rørdam i en tale i Studenterforeningen ved at omtale sin gamle ven: " - Afdøde Valdemar Rørdam – å nej – desværre ikke af døde Valdemar Rørdam." Dette omtales også hos Aage Jørgensen i artiklen "Tre musketerer: Kaj Munk, Valdemar Rørdam, Ejnar Thomsen" i *Nordica*, bd. 26, 2009. S.135-137.
40. Adressen er overstreget med et stort blåt kryds, hvor der står Retur. Brevet er altså blevet tilbagekaldt af Valdemar Rørdam, og vi må gå ud fra, at Lise Munk aldrig har modtaget det. I Søren Espersens bog *Valdemar Rørdam: Nationalskjald og landsforræder* fremgår det, at Rørdam rettede en henvendelse til Lise Munk, efter mordet på Kaj Munk. Dette brev har jeg ikke kunnet finde.

Kaj Munk og Sverige

Af Knud Erik Andersen

Denne artikel har som sit *primære mål* at kaste lys på Kaj Munk i svensk presse under krigen. Det er interessant, fordi vi har at gøre med et land, der ikke var besat af Tyskland og dermed ikke ramt af den samme censur som fx Norge, hvor Munk næsten var helt fraværende i pressen under krigen.

Hvordan var det i Sverige 1940-1945, skrev man noget om sognepræsten, dramatikeren og modstandsmanden Kaj Munk? Og hvis man gjorde, hvilket billede af Munk kom til udtryk?

Sekundært er målet at give *eksempler* på, hvordan Munk indgik i svensk presse *før* og *efter* krigen. Ligeledes vil artiklen *anføre* enkelte bogudgivelser i Sverige om Kaj Munk i året 1944-45 samt omtale og kommentere Sven Stolpes ”*Kaj Munk – Digteren og Profeten*”. Hvorfor netop denne bog? Fordi den på mange måder har udfordret undertegnede. Dels teologisk og dels sprogligt. Vi vender tilbage hertil sidst i artiklen.

I sit udgangspunkt bygger artiklen på Lennart Francks artikel fra 1995: ”*Kaj Munk-billedet i Sverige i 1940'erne og i dag*”. En artikel, hvis indhold jeg grundlæggende er enig i, men gerne vil supplere med en række detailoplysninger, bl.a. om udviklingen i antallet af artikler i 1930'erne og 40'erne om Kaj Munk, om den svenske filmversion af ”*Ordet*” og om de mange skuespil, der fandt vej til svensk radioteater. Videre finder jeg anledning til at understrege, at

Kaj Munk også mødte kritik i Sverige, hvor flere fandt, at han var vel positiv over for nationalsocialismen til en start. Ja, forfatteren Hjalmar Söderberg kaldte Munk for nazist.

Endelig omtaler jeg Svend Stolpes bog noget anderledes end Lennart Franck, og det gør jeg primært knyttet til bogens sprog, som - i min optik - skal have en kommentar, idet jeg finder den vel højstemt. På indholdssiden er der også grundlag for kommentarer. For var Kaj Munk at sammenligne med en profet, og tog han martyrollen på sig? som Stolpe skriver.

I dag som under krigen

Hvis jeg i dag spørger rundt i mit nabolag i Lønstrup-Aalborg om kendskabet til Kaj Munk vil en rundspørge give meget forskellige svar. Fra ham eller hende, der nok har hørt om Kaj Munk over den lokale, belæste sognepræst, der har læst adskillige bøger om og af Munk, hvortil også hans prædikener hører, til universitetslærere i historie og dansk m. m, der har et dybtgående kendskab til Kaj Munks virke - for slet ikke at nævne et par professorer på Kaj Munk Forskningscentret, der synes helt i top vedr. Munk-viden.

Et tilsvarende billede tegner der sig selvfølgelig i Sverige under krigen.

Nogen ved lidt, andre mere, og atter andre har et dybtgående kendskab til Kaj Munk. Nøjagtigt samme billede tegner Lennart Franck, der i mange år var formand for Kaj Munk Selskabet i Sverige, i sin artikel ”*Kaj Munk-billedet i Sverige i 1940'erne og i dag*”, fra 1995. Artiklen indgår i ”*Kaj Munk. Dansk rebel og international inspirator.*” Akademisk Forlag.

1930'erne

Interessen for Munk og hans skuespil m.v. i 1930'erne var der primært i ”det litterære parnas” for siden at brede sig, for nu at citere Franck.⁴¹

Det er da især også Munks dramatik, der omtales i de svenske dagblade. Vi har skuespillene *Ordet* og *Cant* i 1932, der ligesom øvrige skuespil, fra digterpræstens hånd i 1930'erne, omtales i takt med, at de når de svenske scener. En bibliografi, med angivelse af år og dato for premiere i teatre, biografer og radio, findes bagerst i Gunnar Olléns bog. ”Kaj Munk”, J.A. Lindblads Forlag, 1944.

Undersøger man en graf⁴², der viser antal artikler i de svenske dagblade om Munk i 1930'erne, er udviklingen tydelig. Fra et begrænset antal artikler først i 1930'erne til et noget større antal i 1938-39. Og det gælder, hvad enten det er *Aftonbladet*, *Expressen*, *Trelleborg Avis* eller *Dagens Nyheter*.⁴³ I den elektroniske udgave af nævnte aviser ses grafer, der angiver artikelmængde i de enkelte år knyttet til tema/forfatternavn.

En nærmere undersøgelse af et større udvalg af svenske aviser i 1930'erne viser, at store og små nyheder om Kaj Munk og hans virke finder plads i notitser eller én- og tospaltede artikler.⁴⁴ Billedet af Kaj Munk er klart: Han er en person, der har en vis opmærksomhed – kritik ja, men flest ”roser”. Lidt mere konkret:

I *Expressen* hedder det kritisk om Kaj Munk, at hans ”forhastede dramatiske berømmelse har toppet”⁴⁵. Det er den dansk-kritiske reaktion, der spejler sig i Sverige. Munk er for glad for heroen, for kritisk over for demokratiet, for svulstig i sin sprogbrug osv.

Så tidligt som i 1932 har Sven Stolpe øje på Munks kvaliteter, hvilket kommer til udtryk i et essay om *Cant* i *Aftonposten*⁴⁶ den 20. august 1932. Her får skuespillet, der var med til at sikre Munks gennembrud som dramatiker og gøre ham kendt ud over Danmarks grænser, mange roser. Stolpe har blik for, at stykkets indhold – morsomt som det er med sine intriger, underfundigheder og hykleri (*Cant* betyder netop ’hykleri’) på Henrik den VIII's tid – har paralleller i nutiden. Stolpe glemmer ikke Munk og har løbende i *Aftonposten* notitser og kommentarer til Munks dramatik. En interesse for Munk, der kulminerer, da han udgiver ”*Kaj Munk – Digteren og Profeten*”⁴⁷ få måneder efter drabet på Munk.

I 1936 når skuespillet ”*Kærlighed*” til Sverige og omtales flittigt.⁴⁸ Stykket interesserer mange. I 1939 har Kaj Munks to skuespil ”*Diktatorinden*” og ”*Puslespil*”⁴⁹ bred interesse blandt teatergængere. Svenske aviser over en bred kam har øje på dramatikerens Kaj Munk og omtaler flittigt nye opsætninger.

I 1938-1939 kulminerer så antallet af Munk-relaterede artikler. Stort og småt finder plads i avisspalterne. Om det så gælder Munks velgørenhed⁵⁰, Munks åbne brev til Mussolini⁵¹, en oplysning om, at ”Studenterne forventes at udpege Kaj Munk til deres æreskunstner”⁵², en reportage om ”Kaj Munk, børn og ægtefælle i præstegården”⁵³ eller Munks støtte til Finland, da det brænder på.⁵⁴

Et større opgør over flere år om Kaj Munk og hans virke, som vi kender det fra Danmark, jfr. Chr. Reventlows angreb på digterpræsten i ”*Er Kaj Munk ”Dansk Aandslivs Høvding*”, ses ikke i Sverige.⁵⁵

Den kritiske reaktion

Kritikken af Munk i forhold til demokratiet og ”den stærke mand”, heroen, var der tidligt i Sverige, og herfra var der ikke langt til at trække en tråd til Hitler-skikkelsen, hvilket gav anledning til kommentarer i retning af, at der hos Munk var et skred mod det nazistiske.

I. Harrie skrev således knyttet til en anmeldelse af ”*Himmel og Jord*”, at ”Kaj Munk glider ... ind i sværmeriet for det nazistiske”.⁵⁶ Undertonen i flere indlæg er, at Kaj Munk har en snert af nazismen knyttet til sig. Og Hjalmar Söderberg, der hørte til blandt Munks skarpe kritikere, omtaler ham i en tredeling sådan: præst – nazist – dramatiker.⁵⁷ Rækkefølgen er sikkert ikke tilfældig. For Söderberg er Munk præst mere end andet, men nazismen er så tæt knyttet til ham, at i en tredeling må han have det billede med lige efter betegnelsen præst.

Söderbergs ganske heftige angreb på Munk blev imødegået af navne som Sven Stolpe, Gunnar Ollén og Sten Selander. I sin biografi om Kaj Munk finder Gunnar Ollén Söderbergs billede af Munk ikke bare misvisende, men direkte ondskabsfuldt. Ollén mere end antyder, at Söderberg holder det ene øje lukket, når det gælder Munk. (Jeg supplerer med at notere, at Söderberg var kendt som stærkt kritisk over for kirken, anti-kirkeleg, med hånsord over for kirkegængere. Og det var Munk jo just ikke).

Journalisten og redaktøren Sten Selander gik i brechen for Kaj Munk i en indsigtfuld artikel i *Under the Line* i *Svenska Dagbladet* den 7. januar 1944. Altså umiddelbart efter, at mordet på Kaj Munk var blevet kendt. Nok kunne Se-

lander give Söderberg ret i, at Munk ikke var nogen tilhænger af demokratiet, men han fremhæver, at det er det syge demokrati og dets talsmænd, Munk anfægter rigtigheden af.⁵⁸

1940'erne

I begyndelsen af 1940'erne var Munk et navn flere kendte i Sverige, uden at han var bredt kendt i det svenske folk. Ollén anfører da også, at Munks produktion var ”*lidet kendt på denne tid*”⁵⁹. Det betyder sikkert, at Munks navn primært var kendt i det segment i befolkningen, der var teatergængere eller fagligt beskæftigede sig med dramatisk litteratur.

Hvordan gik det så til, at Munks navn for alvor blev kendt?

For det første valgte Radioteatret at bringe en serie Kaj Munk-skuespil, der blev meget populære og fik op mod 750.000 lyttere.⁶⁰ (Vi er før TV slår igennem). Knyttet til radiospillene udarbejdede Ollén en række spørgsmål – oplæg til diskussion i hjemmene – der satte fokus på de spørgsmål, skuespillene berørte, samtidsrelevansen og personen Kaj Munk. Spørgsmålene gjorde det utvivlsomt klart for mange, at Kaj Munk på en og samme tid var national, kristen og tysk-kritisk.

For det andet: Om ikke hver uge, så i hvert fald hyppigt, var Munk et navn i mange svenske aviser. Nogle eksempler: Kaj Munk om den nordiske idé⁶¹, Kaj Munk forhindrer spiritus i sognet⁶², Kaj Munk beslagnet⁶³, Kaj Munk og Biskop Berggrav prædikede det samme sprog⁶⁴, Foredrag: Fra Grundtvig til Kaj Munk. Maria Magdalena Sognehus⁶⁵, Myrdet af voldsmænd⁶⁶ m.fl.

Efter drabet på Kaj Munk: ”Tusind telegrammer sendt til kone og børn”. ”Ingen kunne være bedre forberedt på døden”⁶⁷, ”Dansk forening i Stockholm. Mindehøjtidelighed for Kaj Munk”⁶⁸, ”Island hyl-der Munks minde i Reykjavik”.⁶⁹

For det tredje: Flere Munk-bøger var tilgængelige og tiltrak sig bred interesse. Det gjaldt ikke mindst ”*Foraaret saa sagte kommer*”, der ligesom i Danmark fik stor udbredelse i Sverige. Folk kunne lide Munks måde at skrive på. Hans to prædikensamlinger kom på svensk, ”*Hoppet förbliver*” og ”*Med ordets svärd*”. Lige som i Norge var der i Sverige interesse for Munks måde at forkynde evangeliet på.

Det skal også nævnes, at ”*Niels Ebbesen*” nåede over Øresund for hurtigt at blive udsolgt. Formentligt primært til dem, der havde mere end almindelig interesse i Kaj Munk. Endelig skrev Kaj Munk også i svenske aviser. Ikke ofte, men ind i mellem. Fx finder vi en Munk-artikel i *Stockholm-Tidningen* den 19. april 1942, hvor Munk går ind i en kultur-diskussion mellem Sven Stolpe og pastor Lewi Pethrus. Indlægget handler om forholdet mellem kristendom og teater og rummer en forklaring på, hvorfor Munk kunne forene sit kald som præst med sit arbejde som dramatiker. Om ikke to sider af samme sag, så dog forbundne – for Munk.

For det fjerde: ”Menigmand” i Sverige blev først for alvor opmærksom på Kaj Munk, efter at han var blevet dræbt. Fortørnelsen var stor, hvad der kom til udtryk i aviserne i dagene efter drabet. Avis efter avis i Danmark havde mordet på forsiden. Det er både dramatikeren, præsten

og modstandsmanden Kaj Munk, der er i fokus i dagene efter den 4. januar 1944.

*”Jeg husker meget godt mordet på Kaj Munk. Da det skete, gjorde jeg militærtjeneste ved den norske grænse. Han var en stor mand. Ensom vovede alt, livet for sit land.”*⁷⁰

Den svenske filmversion af ”Ordet”

Sidst i 1943 er det filmversionen af ”*Ordet*” der tiltrækker sig opmærksomhed. Filmen gav anledning til meget positive anmeldelser⁷¹. Hvad biografgængerne fik at se, var en svensk udgave af skuespillet. Efter anmeldelserne at dømme en god idé. ”*Ordet*” indstøbt i et svensk miljø var en publikumssucces og kastede ’roser’ af sig til såvel forfatteren Rune Lindström, iscenesætteren Olof Molander som Kaj Munk. Var Munk ikke kendt før, blev han det nu.

Alle større svenske aviser roser filmen og omtaler præsten og dramatikeren Munk. I Aftonposten hedder det: ”att denne film anknyter till den svenska filmens storhetstid”. Et særkende er ”den utmärka dialogen, som har sin kraft från Kaj Munk.”⁷²

Kun en uge før mordet på Kaj Munk blev den svenske filmversion spillet. Ugen *efter* fik den uventet politisk aktualitet som politisk modstands-drama – tro og tvivl, liv og død.

Det er filmen om bonden Knut Borg (Victor Sjöström) og hans familie, der lever et asketisk, gammeldags-kristent liv. Knut er patriarken, familiens ubetingede overhoved, der har problemer med at få sine tre sønner til at følge den ’rette vej’

– troens vej, som han synes. Anders forelsker sig i en pige fra et frikirkemiljø, hvilket skaber spændinger på gården og er en kæmpeudfordring for gamle Knut Borg. 'Hun har jo ikke den rette tro'. Og da Anders, der læser teologi, forlader sin hustru, bryder tilværelsen sammen. Hustruen var den, der trods uenigheder, holdt sammen på familien. Dybt fortvivlet mister Anders sin forstand og mener, at han er Kristus – Frelseren.⁷³

Rollelisten omfatter ud over Victor Sjöström, Wanda Rothgardt, Gunn Wållgren, Holger Löwenadler, Rune Lindström og Stig Olin. Filmen varer 108 minutter og aldersgrænsen er sat til 15 år.

Mordet på Kaj Munk få dage senere kaldte de store overskrifter frem.

Alt har som bekendt en ende; således også Munks rolle i svensk presse. Han forsvandt ganske hurtigt fra avisspalterne. Selvfølgelig ikke på én gang, men hen i midten af 1950'erne ses hans navn kun yderst sjældent i pressen.⁷⁴ Og når hans navn endelig dukker op, er det ikke uventet knyttet til en særlig begivenhed, en teaterbegivenhed eller en mindedag for Munk, hvor "den store dansker" omtales for sin indsats under krigen.⁷⁵

Snart var det tid til bøger om Munk

Mordet på Munk gjorde det relevant for flere forlag og forfattere i Sverige at tænke i en bog om Kaj Munk. Vi er her i en modsætning til Danmark og Norge, hvor censuren umuliggjorde bøger om eller af Munk i 1944.

Der var 1) Gunnar Olléns: "*Diktarpåsteden som blev frihetshjälte, Kaj Munk*" og

2) "*Kaj Munk*", Forlaget Lindblads. Og der var 3) Alf Henriques bog "*Kaj Munk*". Stockholm. Oversat af Sonja Bergvall og 4) Geo Hammars bog: "*Livsproblemet hos Kaj Munk*", Stockholm, Den svenske kirkes Diakonbestyrelses bog, 1945.⁷⁶

5) "*Kaj Munk – Digteren og Profeten*", som Svend Stolpe skrev og som udkom i Sverige kun to måneder efter drabet på Munk. I Danmark fulgte den – i hele to oplag – i 1945. Forlag: P. Haase & Søn.

Svend Stolpe: Kaj Munk – Digteren og Profeten

Jeg vælger at afslutte denne artikel om Kaj Munk og Sverige med ganske grundigt at omtale og kommentere Sven Stolpes bog. Spørgsmålet har for mig været: Hvad mener jeg i virkeligheden om denne lille bog på 120 sider? Hvad er det, der fascinerer?

"Nu kræver Danmark" og Munks liv i hovedtræk

Stolpe indleder med at citere Munks kendte digt "*Nu kræver Danmark*" for så at fastslå, at Munk var "den største prædikant og en af de største digtere i Norden."⁷⁷ "Han var ånd og ild ... en Guds profet."

Derefter følger en grundig skildring af Kaj Munks liv i hovedtræk, der intet nyt tilføjer, hvis man har læst "*Foraaret saa sagte kommer*".

Resten af bogen er disponeret i fire store afsnit: *Profeten – Martyren - Digteren – Præsten*, der i ordvalg ikke afviger meget fra ovennævnte. Lennart Franck finder, at netop disse fire "elementer i Kaj Munks liv og gerning må siges at være

grundlæggende for billedet i Sverige.”⁷⁸ Spørgsmålet er: Kan disse fire betegnelser af Munk holde til en nærmere undersøgelse? Kan de virkelig bære? Er der fortolkningsmæssig grundlag for denne placering af Munk – eller er det højstemte sprog blot en ydre ’dragt’ fra en Munk-glad forfatters lovprisning af digterpræsten i Vedersø?

Digteren

Betegnelsen **Digteren** er den første, Stolpe knytter til Munk. Han er simpelt hen **digteren**. Den titel fordrer ikke og får ikke en længere begrundelse. For Stolpe ved, at Munk er ”Danmarks største geni i dag”. At Chr. Rewentlow så angreb ham med en ”tåbelig pamflet” betyder ikke noget. Munks svar til Chr. Rewentlow citeres i uddrag: ”*Jeg spørger ikke om, hvad der sømmer sig: det er liv eller død for mig dette her, jeg står sammen med mine værker*”.

Centralt i kapitlet er der en understregning af, at for Kaj Munk er der ikke nogen grænse mellem ”hans virksomhed som præst og hans virksomhed som digter”, hvilket bliver fulgt op med eksempler fra hans dramatik, der viser, hvordan kampen mellem det guddommelige og det menneskelige er en fortsat kamp. Der er intet nyt heri.

Præsten

Munk er pr. definition præst, og hans største ”indsats er prædikantens ... hvor stor beundring man end nærer for Kaj Munk som dramatiker.”.

Stolpe omtaler med begejstring Munks prædikener, form og indhold og under-

streger ”humor, sproglig originalitet og en slående kraft, men især ... det centralt kristne budskab udtrykt på en for alle – lærde og ulærde – begribelig måde.”

Munk taler direkte og er konkret, og så undgår han ”det sentimentale religiøse kliché-prædikeri.” Hvorfor? Fordi Munk vil åbne ”den ægte vare” og sige fra til ”at lægge hovedet på skrå, smægte med stemmen og dvæle i håndtrykket!”.

Igen og igen understreger Stolpe, at for Munk handler det om at vise, at kærligheden og lidenskabene hører sammen. Vi får at vide, at Munk har en lidenskabelig prædikenstil, der udfolder sig i ”hele hans rige og sammensatte personlighed”, og at stilen bæres af en ”uforfærdet realisme”.

Stolpe erindrer igen om den kritik, der har været af Kaj Munk, men skriver, at kritikken ikke har hold i noget som helst. Så et klart nej til Chr. Rewentlow og Århus-rektoren J. K. Larsen, der var bannerførere i kritikken af Munk i Danmark med en påstand om, at Kaj Munk med hele sit forfatterskab (skulle have) modarbejdet ”den højnelse af dansk kulturliv, som vi netop i disse tider længes så inderligt efter”.⁷⁹

Et er form, noget andet budskabet, dvs. ”kernen i hans forkyndelse”. Den evner Munk, hedder det, at ”formidle ind i et dansk hverdagsmiljø ... hele Danmark stiger op af hans prædikener.”

Hvorfor kan Munk udtrykke sig som han gør? Det kan han på grund af sin indsigt i de ”kristne livsproblemer, og fordi hans kærlighed ... brænder igennem i hver eneste af hans prædikener”. Kristendom

handler ikke om askese eller pietisme, men om at formidle en "livsudfoldelsesreligion".

Sidst i kapitlet ridser Stolpe Munks Kristus-billede op og fremhæver *underet* som et særkende. "Frelseren gjorde undere – det modsatte ville være urimeligt".

På samme vis omtales opstandelsen, som noget helt selvfølgeligt – en klar forventning om Kristi genkomst. "Ja, Munk ville såmænd ikke være overrasket, hvis han en dag skulle møde Kristus, jfr. Kristi genkomst", en sommermorgen i sin have⁸⁰.

Profeten

Stolpe skildrer i tredje billede Munk som profeten.

Først skal læseren have at vide, at der i Sverige i januar 1944 var folk som Levi Pethrus (en af pinsebevægelsens store skikkelser), der mente, at med drabet på Munk var en politisk martyr og ikke en kristen martyr død. En politisk martyr, fordi Munk "med sin virksomhed ... havde overskredet det kristne livs grænser".

Jeg ved ikke, om Munk kendte Levi Pethrus, men Munks prædiken 23. søndag efter Trinitatis, 1941, giver svar på Pethrus' vurdering.

Det er her, Munk gør det klart, at vi i Guds hus "skal høre om det, der sker ude i verden, sat i forhold til Gud," hvilket var, hvad Levi Pethrus var imod. For ham gjaldt det om at lukke verden ude og "beskæftige sig med sin egen og sine brødres sjæl". Munk skriver, at den "gudstjeneste, der er bange for sandheden er en Satanstjeneste" Og sandheden, ja, den "bider og river og slår".⁸¹

Kristus var ikke forsigtig. Martyrerne var det heller ikke. "Dobbeltspil kan få ... alvorlige følger."⁸²

Fra denne kontante indledning til en understregning af Munks "brændende forelskelse i Danmark" og hans hyldelse til "Sønderjyllands tapre modstand mod fortyskningsforsøgene i den lange, bitre tid, landet var adskilt fra Danmark."

På mange måder ser Kaj Munk en mønsterstat i Danmark, men alligevel bestod det "kun dårligt prøven". Hvorfor ikke? Hvilke fejl? Munks svar ligner til forveksling, hvad de gamle profeter siger i Det gamle Testamente, når de kritiserede Israel for ikke at holde sig til Gud.

"Danmark havde glemt Kristus og ... adlød ikke Gud." "Verden har glemt Gud" og derfor "ligger Europa i svovlpølen". Ansvarer herfor er fælles. Vi har "alle" svigtet ... vi har syndet mod himmelen og mod dig", hedder det.

Stolpes billede er således ikke til at tage fejl af: Kaj Munk "træder frem som sit folks profet." Og profeten ved, at olien snart "er opbrugt". Det kan næsten ikke blive et skarpere billede. Munk er Danmarks store profet og taler som sådan både "straffende og vejledende."

Martyren

Sidste kapitel er "Martyren". Et kapitel, hvori profeten bliver gjort til martyr.

Vi, læserne, får at vide, at Munk blev dramatiker, fordi han havde en spænding i sit sind, hvor to kræfter kæmpede side om side. To kræfter, som Stolpe genfinder i Munks drama-repertoire: "Det ubændige livs- og magtbegær på den ene side og længslen efter den ubetingede

hengivelse til Gud på den anden side.”
Selv kæmper Munk med disse kræfter, der slider i ham. En tid nøjedes han med ”at være ’kun’ digter og med en parallel til kong Herodes hedder det ”stå uden for livet” (jfr. fortalen til ”*Sejren*”).

Munk finder, modsat sine drama-figurer, *sin* løsning på problemet, da han træder ”frem for sit folk som profet, thi profeten er geniet med overmenneskelige kræfter, geniet, der helt lader sig føre af Gud.”

Billedet afrundes med en understregning af martyrbilledet. Det sker knyttet til to afgørende Munk-valg: *Dels* da han underskrev ”sin egen dødsdom”, da han afgav ”sit svar til det danske kirkeministerium” vedr. det cirkulære, der opfordrede danske præster ”til ikke at berøre den norske kirkestrid”, hvad Munk som bekendt nægtede. Tro mod sit præsteløfte og sine norske ”trosbrødre”.

Dels og ”ikke mindst, da han i sine tre sidste prædikener tager bladet fra munden”. Det er i disse prædikener, måske ikke mindst i den meget kritiske ”*Kristus og Danmark*”, at besættelsesmagten møder hans vrede ligesom danskerne møder ’snerten’: ”Den er så nem at slutte med, den lille korte: ”Kæmp for alt, hvad du har kært/ dø, om så det gælder!” Vi synger den gerne, men mene noget med den, efterleve den ... Vorherre bevare os! – og nok engang: Vorherre bevare os!!”

For Munk er der ikke nogen grund til at takke Gud, fordi ”vi er holdt uden for krigen ... thi vi har svigtet.”

Munk må have vidst, hvad hans prædikener betød og hvilken fare, de satte ham i. Alligevel kan han – som profeterne i Det gamle Testamente – ikke svigte den op-

gave, Gud har givet ham. Sandheden skal fortælles, så Dannebrog igen ”kan blive et frit flag, thi frihed kan kun foræres af Gud, og han forærer den kun til dem, der ved, hvortil denne gave forpligter”.⁸³

Munk er for Stolpe en profetskikkelse, der går sin død i møde, og så runder han af med at knytte an til Munks prædiken 2. søndag efter påske, 1941, hvori han taler om martyrerne.

Det er her, vi har bibelberetningen om, ”hvordan færene slår kreds om de små lam, når ræven nærmer sig, stamper i jorden og gør front mod angriberen...”

Parallellen er til at få øje på. Endelig ved Stolpe, at da Munk styrter ”for mordernes kugle”, ”da faldt han i sin Herres og Guds åbne favn.”

Og ved graven i Vedersø, lørdag den 8. januar 1944 var der to usynlige gæster til stede: ”Menneskehedens høje genius. Den anden var Kristus, den korsfæstede frelser.”

En skildring af Kaj Munk set i et kristent lys

Man kan næppe læse og arbejde med Stolpes bog uden at blive berørt af den. Den udfordrer med sit indhold og sin hele sprogdragt.

Der er tale om en varm skildring af Kaj Munks liv og gerning set i et kristent lys, hvilket er bogens styrke og kvalitet.

Modsat er det også dens svaghed, fordi den mangler det kritiske blik på Munks svagheder, tåbeligheder og impulsivitet.

Men det blik er der ikke; det er ikke det blik, Stolpe har for sig. For ham gælder det en anden og afgørende historie, en livssag om man vil: Det er historien om

manden fra Vedersø, der satte sit liv ind for en sag, Gud havde givet ham.

Om Kaj Munk var en profet eller en martyr kan naturligvis diskuteres. Der kan, som Jon Høgh og jeg skriver i vores bog, ”*Der skal komme en stor fredens dag engang*”, anføres ”argumenter for og imod, men det synes klart, at hans nationale sindelag og hans kristne tro, som han frimodigt fremførte under krigen, førte til hans drab.”⁸⁴

Martyrtanken har haft en vis styrke i Sverige. I Strängnäs Domkirke har man indrettet et lille martyrkapel, hvor en række personer, der blev dræbt på grund af deres kristne tro, mindes med en række navneplader. På en af dem er Kaj Munks navn anført.

Vi er ikke vant til en så varm og inderlig kærlighedserklæring til en mand, som den Stolpe kommer med.

Den er her, og den giver undertegnede anledning til panderynken, kritiske overvejelser og forbehold, men når det er sagt, så er bogen ikke til at slippe, så måske er min aversion især knyttet til sproget, der er uvant. Det højstemte er ikke mig.

Litteratur

Andersen, Knud Erik og Jon Høgh 2014: *Der skal komme en stor fredens dag engang*. 2014. Bollerup Boghandels Forlag.

Franck, Lennart 1995: *Kaj Munk-billedet i Sverige i 1940'erne og i dag*. Artikel i Marc Auchet m.fl. 1995: *Dansk rebel og international inspirator*, Akademisk Forlag.

Henriques, Alf 1945: ”*Kaj Munk*”. Stockholm, Oversat af Sonja Bergvall.

Ollén, G. 1944: *Kaj Munk*. J.A. Lindblad. Udgave 2.

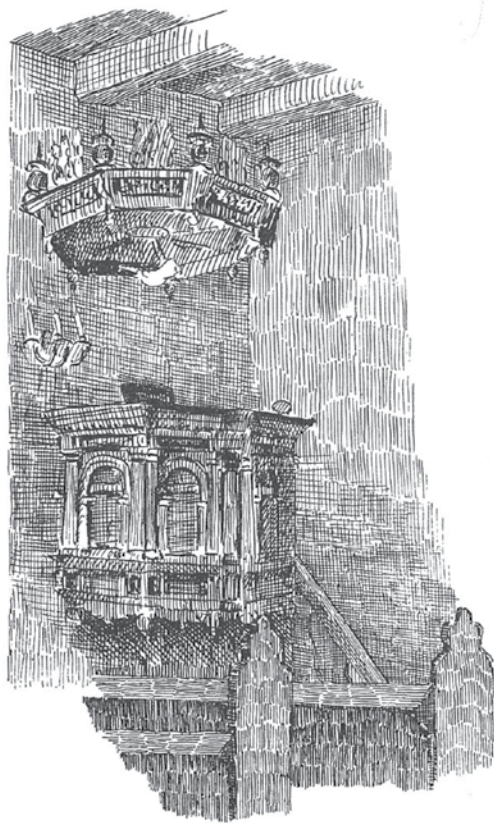
Ollén, G. 1944: *Diktarprästen som blev frihetshjälte*, Kaj Munk. Missionsförbundets Forlag.

Stolpe, Sven: *Kaj Munk*. P. Haase & Søn, 1945

Svenske Aviser.

-
41. Franck 1995: 187.
 42. WWW.kb.se/hitta-och-bestall/fritt-digitaliserat-material.html. Ved dagblade: Gå til "Svenske dagstidningar". Her kan man søge avisartikler og evt. afgrænse til en bestemt periode.
 43. I den elektroniske udgave af nævnte aviser ses grafer, der angiver artikelmængde i de enkelte år. WWW.kb.se/hitta-och-bestall/fritt-digitaliserat-material.html. – Gå til "Svenska dagstidningar". Aviserne skal nødvendigvis bestilles – og betales!
 44. Følgende aviser er læst/skimmet: *Expressen*, *Dagens Nyheter*, *Aftonbladet*, *Svenska Dagbladet*, *Göteborgspresen*, *Syd-svenskan*, *Norrköpings Tidningar*, *Trelleborg Avis*.
 45. *Expressen* 06.03.1932.
 46. Svend Stolpe (1905-1996): Professor, journalist, litteraturforsker, doktorafhandling om dronning Christina. Fra stoicisme til mystik. Uppsala University. Fra 1936 aktiv i Oxfordgruppen (senere Moralsk Oprustning). Konverterede til katolicismen og skrev i den sammenhæng bl.a. *Jeanne d'Arc*. Knyttet som kritiker til *Aftonbladet* 1945-1961. – Stolpe hørte en årrække til Sveriges førende kristne kulturkritikere.
 47. Forlaget Raben-Sjögren, 1944.
 48. *Aftonposten* 22.04.1936.
 49. *Aftonposten* 20.03.1939 og 01.08.1939.
 50. *Aftonposten* 31.10.1938.
 51. *Aftonposten* 17/11 1938.
 52. *Aftonposten* 12.11.1938.
 53. *Aftonposten* 23.11.1938.
 54. *Aftonposten* 12.12.1939.
 55. Stolpe har et meget kritisk blik på Chr. Reventlow, hvis artikler, skriver han, blev "Hilst med jubelråb" i Kristeligt Dagblad, bl.a. af pastor Oluf Rothe – og J. K. Larsen: "*Kaj Munk som Dramatiker*" (Hagerup 1941), der fastslår, at Kaj Munk med hele sit forfatterskab har modarbejdet "den højnelse af dansk kulturliv, som vi netop i disse tider længes så inderligt efter." Side 16 skriver Stolpe, at angrebet på Munk var "tåbeligt" og roser samtidig Munks svar, hvori det hedder: "Jeg spørger ikke om, hvad der sømmer sig, det er liv eller død for mig dette her; jeg står sammen med mine værker."
 56. Göteborg Handels- og Sjöfartstidning 21.02.1938. Stolpe 1945, s. 70-71.
 57. *Sista boken*, 1978, s. 188. Her citeret efter Lennart Francks artikel s. 187.
 58. Hjalmar Söderberg sank efter den tyske besættelse af Danmark og Norge hen i en grad af apati og depression – måske også en vis selvforagt. I foråret 1941 forsøgte han selvmord, men overlevede. Et halvt år senere, den 14. oktober 1941, døde han. Kilde: Bure Holmbäch, Hjalmar Söderberg, A Writers life. Stockholm 1988.
 59. Ollén 1944: 7. Her citeret efter Franck 1995: 186.
 60. Francke 1995: 188.
 61. *Aftonposten* 19.06.1940.
 62. *Aftonposten* 19.02. 1942
 63. *Aftonposten* 13.04.1942.
 64. *Aftonposten* 8.10.1942.
 65. *Aftonposten* 17.03.1943
 66. *Aftonposten* 06.01.1944.
 67. *Aftonposten* 10.01.1944.
 68. *Aftonposten* 16.01.1944.
 69. *Aftonposten* 18.01.1944.
 70. Franck 1995: 185.
 71. *Svenska Dagbladet*: 27.12.1943.
 72. *Aftonposten*: 27.12.1943.
 73. Frit efter Boka Films omtale af "Ordet".
 74. Munks rolle i Norge og Danmark er ret så forskellig. I det besatte Norge er Kaj Munk næsten ikke eksisterende under krigen, hvor aviserne jo var censurerede. Modsat optræder Munk jævnligt i svensk presse, hvor der både er kritik og 'skulderklap' til digterpræsten.
 75. *Expressen*, *Aftonposten* og *Göteborgspresen*: 04.01.1954; 04.01.1994. 06.01.1994.

76. Anbefales. Et studie, en undersøgelse, af tro og tvivl. 290 sider. Formentlig en af de bedste fremstillinger af Munks teologi og hans livsanskuelse. I passager – men ikke i sprogdragt – genfindes en parallel i tænkningen hos Sven Stolpe.
77. Stolpe 1945: 9-10.
78. Franck 1995: 188. Forfatteren af denne artikel er ikke i stand til at vurdere rigtigheden heraf, men den meget kyndige Lennart Franck, der var provst i Skara Stift var i kraft af sit job og brede virkefelt i tæt forbindelse med et bredt udsnit af det svenske folk. Forsigtigt vover jeg alligevel at spørge: Kan det virkelig passe, at et så kristuscenteret billede af Kaj Munk havde bred genklang i Sverige, hvor de Munk-kritiske røster også havde plads? - Mange har formentlig læst Stolpes bog som en lidt højstemt fortælling om en dansk forfatter og modstandsmand, hvis indsats der ikke blev sat spørgsmålstegn ved i 1944-1945. Noget kritisk billede af Munk er i hvert fald ikke, hvad Stolpe tegner – langtfra.
79. Stolpe 1944: 57.
80. Stolpe 1944: 95.
81. Stolpe 1944: 97.
82. Stolpe 1944: 98.
83. Stolpe 1944: 118.
84. Andersen og Høgh: 81.

Generalforsamling den 11. oktober 2021 kl. 10.30 i Kaj Munks Præstegård

Af Ricardt Riis

Dagsorden (foreløbig) jf. §11.

a. Valg af dirigent, referent og stemmetællere.

Peter Øhrstrøm blev valgt til dirigent, Riis som referent.

b. Formanden aflægger en beretning om selskabets virke i de forløbne to år.

ad. b: Formanden beklagede den ringe aktivitet i de forløbne to år, men havde en god undskyldning i corona-krisen. Dog var det lykkedes Jon Høgh at arrangere en bustur i september 2020 i Vedersø-området. Og det var lykkedes Forskningscentret at få udgivet bogen Krigens prædikener med Munks prædikener fra 1940 og fremefter. Prædikenerne før 1940 er under udarbejdelse.

c. Debat: Hvordan kommer KMS bedst i gang efter coronaen?

ad. c: Christian Grund Sørensen foreslog afholdelsen af nogle foredrag engang efter nytår, ikke i Vedersø, men i én af de store byer. Knud Erik Andersen foreslog et samarbejde med den israelske ambassade om Kaj Munk og jøderne med et møde formentlig i København.

Og et foredrag om Kaj Munk og Sønderjylland, evt. i Løgumkloster. Peter Øhrstrøm mente, at en koropførelse af en musikgengivelse af ”Dreng, I dreng, som døde” måtte kunne arrangeres. Han ville kontakte Ejvind Nørgaard angående noder til koropførelsen.

d. Kassereren forelægger det reviderede regnskab til godkendelse.

ad. d: Regnskabet for 2019 blev forelagt af Anna Saarup Brinth og godkendt. Saldoen er gået ned fra 37.635,97 til 33.902,66. Det blev foreslået i højere grad at søge fonde om

tilskud, f.eks. tipsmidlerne, Jyllands-Postens fond eller Spar-Nord-fonden.

e. Valg af formand.

ad. e: Christian Grund Sørensen blev valgt.

f. Valg af 2 bestyrelsesmedlemmer og 2 suppleanter. Præsentation af disse.

Anna genopstiller ikke. Vi skylder hende stor tak for lang og tro tjeneste.

Anne Marie Munk Sørensen stiller op til bestyrelsen.

ad. f: Anne Marie Munk Sørensen, blev nyt medlem af bestyrelsen. Hun blev sammen med Riis valgt for de næste to år. Jon Høgh og Peter Øhrstrøm blev valgt for ét år. Dermed skulle der være rådet bod på den lange ventetid uden generalforsamling.

g. Valg af revisor og revisorsuppleant.

ad. g: Som ny revisor valgtes pastor emer. Ivar Viftrup. Anna Saarup Brinth blev valgt som revisorsuppleant.

h. Fastlæggelse af kontingent.

ad. h: Kontingentet på 200 kr. besluttedes opretholdt.

i. Behandling af indkomne forslag.

Der er ikke indkommet nogen forslag.

ad. i: Ingen forslag.

j. Eventuelt.

ad. j: Ejvind Nørgaard havde en optagelse i DR med Viggo Thornvig. Den var ufuldstændig, men det besluttedes at undersøge, om DR's rettigheder tillader, at den opløstes på hjemmesiden.

Tilstede var Christian Grund, Anna Saarup Brinth, Peter Øhrstrøm, Knud Erik Andersen, Jon Høgh, Ricardt Riis og Ejvind Fevre Nørgaard og hustru.

Jon Høgh: Munkiana nr. 70	4
Jens Kristian Lings: Munkiana	6
Jon Høgh: Kaj Munk og Nis Petersen	10
Kaj Munk: Kongen	25
<hr/>	
Nekrolog	
Peter Øhrstrøm: Bjarne Nielsen Brovst (1947 - 2021)	26
<hr/>	
Anmeldelse	
Jon Høgh: Kaj Munk: 'Krigens Prædikener. 1940-1944'	27
<hr/>	
Forskningsartikler	
Jes Lynning Harfeld, Jette Vibeke Damsgaard Madsen og Peter Øhrstrøm: Jagten på Jægermesteren	30
Jette Vibeke Damsgaard Madsen: Et varmt, men ikke varigt venskab Venskabet mellem Munk og Rørdam	36
Knud Erik Andersen: Kaj Munk og Sverige	52
<hr/>	
Ricardt Riis: Generalforsamling den 11. oktober i Kaj Munks Præstegård	63